

Kulturlagren i Åkvarteren

Länsstyrelsens riktlinjer för hantering av urbana kulturlager
med anledning av upprättat planprogram för Kulturkvarteren
vid ån, Nyköpings kommun.

Kontaktperson: Agneta Åkerlund, Kulturmiljögruppen, Samhällsbyggnadsenheten,
Länsstyrelsen i Södermanlands län, tfn 0155-26 40 00 (vx).

Foto omslaget: Flygfotobild över Nyköping, Nyköpings kommun.

Kartor: Björn Pettersson, Sörmlands museum.

Utgivningsår: 2007

Tryck: Landstinget i Sörmland

Upplaga: 150

ISSN: 1400-0792

Ytterligare exemplar av rapporten kan beställas på:

Länsstyrelsen i Södermanlands län

611 86 NYKÖPING

Tfn: 0155-26 40 00

Fax: 0155-26 71 25

Hemsida: www.d.lst.se

E-post: lanstyrelsen@d.lst.se

Rapporten finns i pdf-format för nedladdning på Länsstyrelsens hemsida www.d.lst.se – publikationer.
Även delrapporterna finns att ladda ner som pdf.

Innehåll

Förord	4
Bakgrund och syfte	5
Planprogrammet i sin helhet	7
Förstudiens upplägg och genomförande	7
Översiktlig genomgång av Nyköpings medeltida stadsområde – fornlämning RAÄ 231:I	8
Kvarteret Åkroken	17
Kvarteret Verkstaden	25
Kvarteret Mejeriet	26
Kvarteret Nyköpingsbruk	29
Sammanfattning och åtgärdsförslag	31
Referenser	35
 <i>Bilaga: Sammanfattning av de olika delprojekten och deras resultat</i>	 37

Förord

Föreliggande förstudie har genomförts av länsstyrelsen i Södermanland, kulturmiljögruppen vid samhällsbyggnadsenheten, med anledning av att Nyköpings kommun planerat att omgestalta ett centralt beläget område i staden, där det finns luckor i bebyggelsen. Planprogrammet innebär att kulturlagren i området hotas. Länsstyrelsen tog därför initiativ till en förstudie för att få en bild av bevaringsförhållandena i de aktuella kvarteren och kunna bedöma stadens äldsta lämningar. Förstudien har bekostats med medel ur Anslaget 28:26 (bidrag till kulturmiljövård för ändamålet arkeologiska undersökningar vid bostadsbyggande Fa 4). Förstudien omfattar fem delrapporter och en sammanfattande rapport. Två arbetsmöten har hållits i Nyköping, den 21 april och den 5 oktober 2006. Ett varmt tack till Conny Johansson Hervén och Johan Anund, som medverkat i inledande diskussioner. Tack till Björn Pettersson, Henrik Håkansson, Anna Stjärne, Immo Trinks, Lars-Inge Larsson och Jonas Nordin för insatser i delprojekten. Björn Pettersson tackas särskilt för kartorna och slutligen ett stort tack till Margareta Hasselmo för projektsamordning och sammanfattande rapport.

Agneta Åkerlund
Länsantikvarie

Bakgrund och syfte

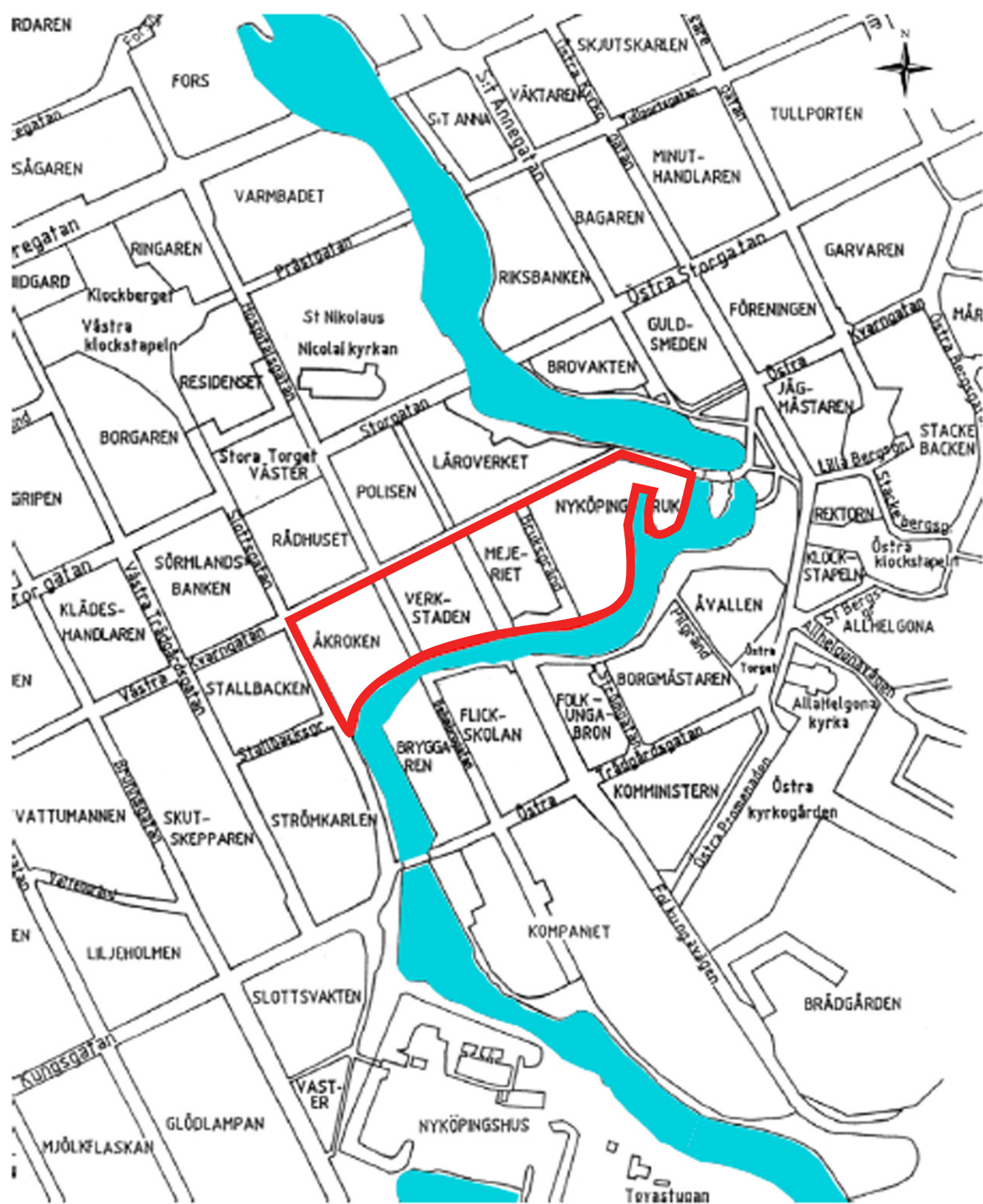
På uppdrag av exploateringsenheten i Nyköpings kommun har Carlstedt Arkitekter AB och Bo Åhl Arkitektkontor i samarbete med Anna Eklund, planeringsenheten, Nyköpings kommun, upprättat ett planprogram för kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet, Nyköpings bruk, gatumiljön och Årummet vid dessa (se figur 1 på följande sida). Syftet med planprogrammet har varit att visa hur man kan utveckla kulturstråket längs Nyköpingsån, öka tillgängligheten till området och stärka åns betydelse som stadspark (Samrådshandling september 2005). I planprogrammet redovisas dels den bebyggelse och verksamhet som finns idag, dels förslag på kompletterande bebyggelse och riktlinjer för nya verksamheter. Nybebyggelse är framför allt förlagd till kv Åkroken. Förslaget har varit föremål för samråd under perioden 26 september 2005–15 januari 2006. De inkomna synpunkterna har planeringsenheten sammanfattat i en samrådsredogörelse daterad 2006-02-08.

Det av kommunen framtagna planprogrammet är starkt kopplat till länsstyrelsens ställningstagande när det gäller hur de urbana kulturlagren ska hanteras. Länsstyrelsens generella hållning är, enligt gällande lagstiftning, att kulturlagren ska bevaras och så långt möjligt skyddas från ingrepp. När det gäller kv Åkroken har länsstyrelsen kunnat stödja sig på Riksantikvarieämbetets utredning från 1989, i vilken det framhålls att kulturlagren i kvarteret är välbevarade och har goda förutsättningar för att bevaras långsiktigt. I utredningen understryks också kulturlagrens vetenskapliga värde eftersom de innehåller ett tvärsnitt av ett längre kronologiskt skede av stadens historia (Broberg 1989 och 1993). Även i en senare utredning om Nyköpings kulturlager lyfts kv Åkroken fram som ett bevarandeområde (Beronius-Jörpeland & Nordström 2006). Trots att det inte funnits motsvarande underlag för de tre övriga kvarteren i planområdet har länsstyrelsen ansett att det finns förutsättningar för ett långsiktigt bevarande även i dessa.

Frågan om Kulturkvarterens framtid har stötts och blötts under många år. De förslag till förändringar som kommunen tidigare redovisat för länsstyrelsen har enbart gällt delar av kvarter eller enskilda fastigheter. Eftersom länsstyrelsen under lång tid haft uppfattningen att det finns välbevarade kulturlager inom hela det nu aktuella planområdet, och att dessa ska bevaras, har man inte velat ta ställning i enskilda planärenden utan istället efterlyst en övergripande planering angående markanvändningen inom kvarteren (yttranden från länsstyrelsen dnr 11.391-479-81 och dnr 229-6859-91). Eftersom kommunen inte gjort någon sådan översyn har situationen varit låst och ingenting har hänt, vilket medfört att ett centralt område i staden inte ingått i den övriga planeringen av stadskärnan. Förutom tillbyggnaden av den före detta bultfabriken, det så kallade Pelles lusthus i kv Nyköpingsbruk som grundlagts på platta på mark, har ingen nybebyggelse tillkommit i kvarteren under nästan 50 år.

Under senare år har länsstyrelsen delvis intagit en ändrad hållning angående kulturlagrens bevarande. I Nyköping (Ljung 2002) och i flera andra städer har man börjat notera en accelererande nedbrytning och komprimering av kulturlagren och man har därför börjat tala om ett "hotat kulturarv". Orsaken till nedbrytningen och komprimeringen av kulturlagren anses framför allt vara olika typer av markingrepp, som t ex ledningsdragningar och dräneringar runt byggnader som innebär uttorkning och syresättning av kulturlagren, men man anser även att den försurade nederbörden kan vara en bidragande orsak. Samtliga utredningar som gjorts under senare år visar dock att det är svårt att dra några generella slutsatser om hoten eftersom kulturlagrens förutsättningar för ett bevarande är starkt kopplat till lokala förhållanden som topografi, grundförhållanden, olika typer av ingrepp etc. Nedbrytningens omfattning och hastighet måste därför prövas från stad till stad och från kvarter till kvarter (Blum & Remstam 2000, Johansson Hervén 2002, Ljung 2002, Gardelin 2002, 2005 och Gardelin m fl manus, Wikström 2005, Beronius Jörpeland & Nordström 2006).

Mot bakgrund av att Nyköpings kommun nu tagit ett samlat grepp genom att ta fram ett planprogram för Kulturkvarteren och den diskussion som förts angående eventuell nedbrytning av kulturlagren har länsstyrelsen tagit initiativ till och genomfört föreliggande förstudie. Det huvudsakliga syftet med förstudien har varit att med hjälp av olika metoder närmare analysera kulturlagersituationen inom det aktuella planområdet. Detta för att länsstyrelsen ska kunna ge kommunen riktlinjer för hur kulturlagren ska hanteras i det fortsatta planarbetet. Huvudfrågan är om en nybyggnation i kvarteren

Figur 1

Planområdet; kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk.
Planområdet är markerat med röd kontur. Skala 1:5000 (Pettersson 2007)

är möjlig och i så fall hur denna ska genomföras med hänsyn till kulturlagren. Eftersom planeringen är inne i ett tidigt skede – den slutliga utformningen av området är ännu inte fastställd – finns möjligheter att komma fram till goda lösningar för samtliga parter.

Planprogrammet i sin helhet

Följande är en sammanfattning av planprogrammet för Kulturkvarteren vid ån (Samrådshandling Dnr Bob 05/1 Nyköpings kommun).

Planprogrammets intention är att Kulturkvarteren ska fungera som ett levande centrum och därför planeras ca 60 nya bostäder dels i befintliga byggnader och dels i nyproduktion. I planprogrammet har mycket arbete lagts ner på att området ska upplevas som ett sammanhängande Kulturkvarter. Gator och torg föreslås beläggas med sten och få belysning och utformningsdetaljer, som tillsammans ska signalera att det rör sig om stadens centrum och äldsta delar – ”Nyköpings vagga”. I kv Åkroken planeras, förutom nya bostäder, ett nytt torg på den plats där det medeltida Rådhusorget tidigare låg. Genom nya planteringar utmed gator och runt det återskapade torget ska känslan av ett sammanhängande Kulturkvarter förstärkas. Med en ny allé utmed Slottsgatan hoppas man knyta ihop Årummet med Nyköpingshus och Stora torget. Tidigare rivningar av bebyggelse utmed Slottsgatan och Västra Kvarngatan har medfört att de enstaka kvarlämnade husen idag saknar stadsmässigt stöd. Genom en begränsad nybyggnation och plantering ska man försöka återskapa den äldre stadsbilden.

För att öka tillgängligheten till Årummet planerar man återställa den tidigare igenlagda Rådhusgränden i kv Åkroken. För att göra området attraktivt och tillgängligt föreslås olika kulturella aktiviteter och skyltning. I Stallbackstränds fond, i sydvästra hörnet av kv Åkroken, planeras en port/paviljongbyggnad, som ska innehålla information om ”Historien kring ån”. Planprogrammet innehåller också förslag till åtgärder, för att hantera den ökade trafiken i planområdet och i den centrala delen av staden. För att skapa en lugnare trafikmiljö föreslås att korsningen Folkungavägen/Västra Kvarngatan utvidgas till ett torg.

Förstudien upplägg och genomförande

För att utreda kulturlagersituationen inom de aktuella kvarteren har följande arbetsmoment ingått i förstudien: *att* utreda urschaktningsgraden inom kvarteren, *att* kontrollera markförhållanden genom provborrningar avseende ursprunglig marktopografi och kulturlager samordnat med skredrisk, geoteknik för bebyggelse och föreningar, *att* sammanställa uppgifter från äldre arkeologiska undersökningar, *att* söka stadsgårdsstrukturer och hamnkonstruktioner genom georadarteknik, *att* formulera frågeställningar inför en eventuell arkeologisk undersökning och slutligen *att* sammanställa en rapport med analyser och förslag på riktlinjer för hur man ska hantera kulturlagren inom ramen för det fortsatta planarbetet.

I förstudien inledningsskede fanns också planer på *att* gräva ett provschakt i ett lämpligt område. I samband med rapportarbetet har det emellertid framkommit att en del provschakt redan grävts inom planområdet. Förstudien har dessutom varit att begränsa ingreppen i kulturlagren så långt möjligt, d v s att i det här skedet inte använda förstörande metoder.

För att kunna genomföra de ovan angivna arbetsmomenten har förstudien omfattat följande fem delprojekt:

- **Delprojekt 1:** Pettersson, B. 2007. Arkivrapport. Förenklad rapport rörande arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk, fornlämning Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Reviderad 2007-05-16.
- **Delprojekt 2:** Håkansson, H. 2006. Översiktligt PM Geoteknik Kv Åkroken m.fl. i centrala Nyköping, Nyköpings kommun, Bjerking AB Uppsala. Turesson, S. 2007 Stabilitetsutredning SWECO e-post 2006-07-02.
- **Delprojekt 3:** Stjärne, A. 2006. MIFO-Fas 2 undersökning. Kulturkvarteren Nyköpings kommun. Länsstyrelsen i Södermanlands län.

- **Delprojekt 4:** Trinks, I. & Larsson, L.-I. 2006. Ground Penetrating Radar survey for Archaeological Prospection in Nyköping. Methodology, data acquisition, results, interpretation. Riksantikvarieämbetet, UV Teknik.
- **Delprojekt 5:** Nordin, J. 2007. Genomgång av forskningsläget.

I bilaga i slutet av denna rapport finns en sammanfattning av samtliga fem delprojekt. Delprojekten finns även att ladda ner som pdf på Länsstyrelsen i Södermanlands läns hemsida: www.d.lst.se – publikationer.

För att begränsa markingreppen har delprojekten 1–3 samordnats så att olika typer av analyser genomförts i ett och samma borrhål (Pettersson 2007, Håkansson 2006, Stjärne 2006). Inom ramen för den geotekniska undersökningen ingick att ta fram underlag för stabilitetsberäkningar utmed Nyköpingsån. Detta underlag skulle därefter överlämnas till SWECO som i sin tur skulle utreda stabiliteten ner mot Nyköpingsån. Av tillgängliga dokument framgår att utredningen inte är avslutad och att kompletteringar måste göras (delprojekt 2, Håkansson 2006, Turesson 2007). Utredningen om föroreningssituationen visar på mycket allvarliga föroreningar, framför allt i kv Nyköpingsbruk, varför känsligheten för människor bedöms som mycket stor både idag och vid förändrad markanvändning i framtiden. Som utredaren själv framhåller i sin rapport måste föroreningssituationen ytterligare utredas (delprojekt 3, Stjärne 2006). Att söka stadsgårdsstrukturer och hamnkonstruktioner genom georadarteknik visade sig inte vara möjligt eftersom främst den översta sentida bebyggelsen registrerades av georadarn. Metoden har istället i viss mån visat sig vara användbar när det gäller att spåra sentida störningar/urschaktningar (delprojekt 4, Trinks & Larsson 2006).

Den fortsatta delen av rapporten är upplagd enligt följande. Inledningsvis görs en översiktlig genomgång av fornlämning RAÄ 231:1 – Nyköpings medeltida stadsområde. Därefter görs en detaljerad genomgång av den del av fornlämningen som berörs av det aktuella planprogrammet. Den fortsatta genomgången görs därefter kvartersvis. Efter en inledande beskrivning av situationen idag och vad som planeras inom ramen för planprogrammet görs en analys av kulturlagersituationen med utgångspunkt från de olika delprojektens resultat. Avslutningsvis föreslås konkreta riktlinjer för hur man ska hantera kulturlagren inom ramen för det fortsatta planarbetet. Rapporten avslutas med en sammanfattning med riktlinjer sammanställda i punkter.

Översiktlig genomgång av Nyköpings medeltida stadsområde – fornlämning RAÄ 231:1

Nyköpings medeltida stadskärna är upptagen som fornlämning Nyköping 231:1 i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS). Inom fornlämningsområdet finns kulturlager, medeltida kyrkor, Nyköpingshus m.m. Alla fornlämningar omfattas av bestämmelserna i 2 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen (KML), kulturminneslagen. Kulturminneslagens bestämmelser syftar till att bevara fornlämningen. Enligt lagen kan länsstyrelsen endast besluta om ett borttagande om särskilda skäl föreligger. Lagskyddet innebär således att det är förbjudet att utan länsstyrelsens tillstånd ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning. På figur 2, på följande sida, redovisas fornlämning RAÄ 231:1. Som underlag för fornlämningens avgränsning ligger den äldsta kartan – regleringskartan från 1665.

Det medeltida stadsområdet har framför allt varit lokaliserat till västra sidan av Nyköpingsån strax nedanför fallet vid Storhuskvarn men stadsområdet har också sträckt sig öster om ån. Undergrunden, som utgörs av ett mäktigt lager lerskiktad silt eller siltskiktad lera som avsatts i åns dalgång har haft en konserverande effekt på organiskt material vilket medfört att bevaringsförhållandena för kulturlagren varit mycket goda.

Av det nyligen genomförda arbetet med ett GIS-baserat Stadsarkeologiskt register (SR) framgår att 259 arkeologiska undersökningar eller observationer genomförts inom Nyköpings gamla stadsområde, från början av 1900-tal och fram till idag (Pettersson 2004). Huvuddelen av dessa utgörs av schaktningskontroller och mindre förundersökningar. Endast ett 20-tal kan definieras som regelrätta

arkeologiska undersökningar, d v s att man undersökt kulturlager inom en större sammanhängande yta på ett konsekvent sätt, från markytan och ner till botten, samt tillämpat en stratigrafisk undersökningsmetod. Mer än hälften av dessa har utförts före 1980.

Av figur 3 på sidan 11, där samtliga arkeologiska undersökningar markerats, framgår att i stort sett hela Nyköpings äldsta stadskärna berörts av antikvarisk verksamhet. Betydelsefulla undersökningar har genomförts i Västra Kvarngatan och Rådhusgränd/Åkroken under 1920-talet, i kvarteren Rådhuset och Stallbacken under 1960- och 1970-talen samt i kvarteren Borgmästaren, Folkungabron och Biografen under 1980-talen (Pettersson 2004 s 3). Vid samtliga dessa undersökningar, med undantag för kv Biografen, har bebyggelselämningar från tidig- och högmedeltid påträffats. Med undantag för kv Biografen (Andersson m fl 1990) är ingen undersökning bearbetad och publicerad. Däremot ingår samtliga i Riksantikvarieämbetets nyligen genomförda rapportprojekt vilket innebär att materialet sammanställts och gjorts tillgängligt (handlingar i ATA). Trots att dessa viktiga äldre arkeologiska undersökningar inte varit föremål för någon bearbetning och djupare analys, har det arkeologiska materialet använts flitigt i diskussionen om Nyköpings medeltida historia (Nordin 2007). Avsaknaden av en djupare analys har dock medfört att diskussionen fått hållas på en relativt ytlig och översiktlig nivå. Bristen på bearbetningar av äldre arkeologiskt material har också fått konsekvenser för den arkeologiska verksamheten eftersom informationspotentialen i de många små undersökningar som genomförts och alltjämt genomförs inte kan utnyttjas fullt ut.

Genom sammanställningen av det arkeologiska materialet inom ramen för det GIS-baserade stadsarkeologiska registret (SR) har det varit möjligt att skissera bebyggelsens utveckling från en begränsad bebyggelse utmed åstränderna till dagens stadskärna (figur 4 sidan 13).

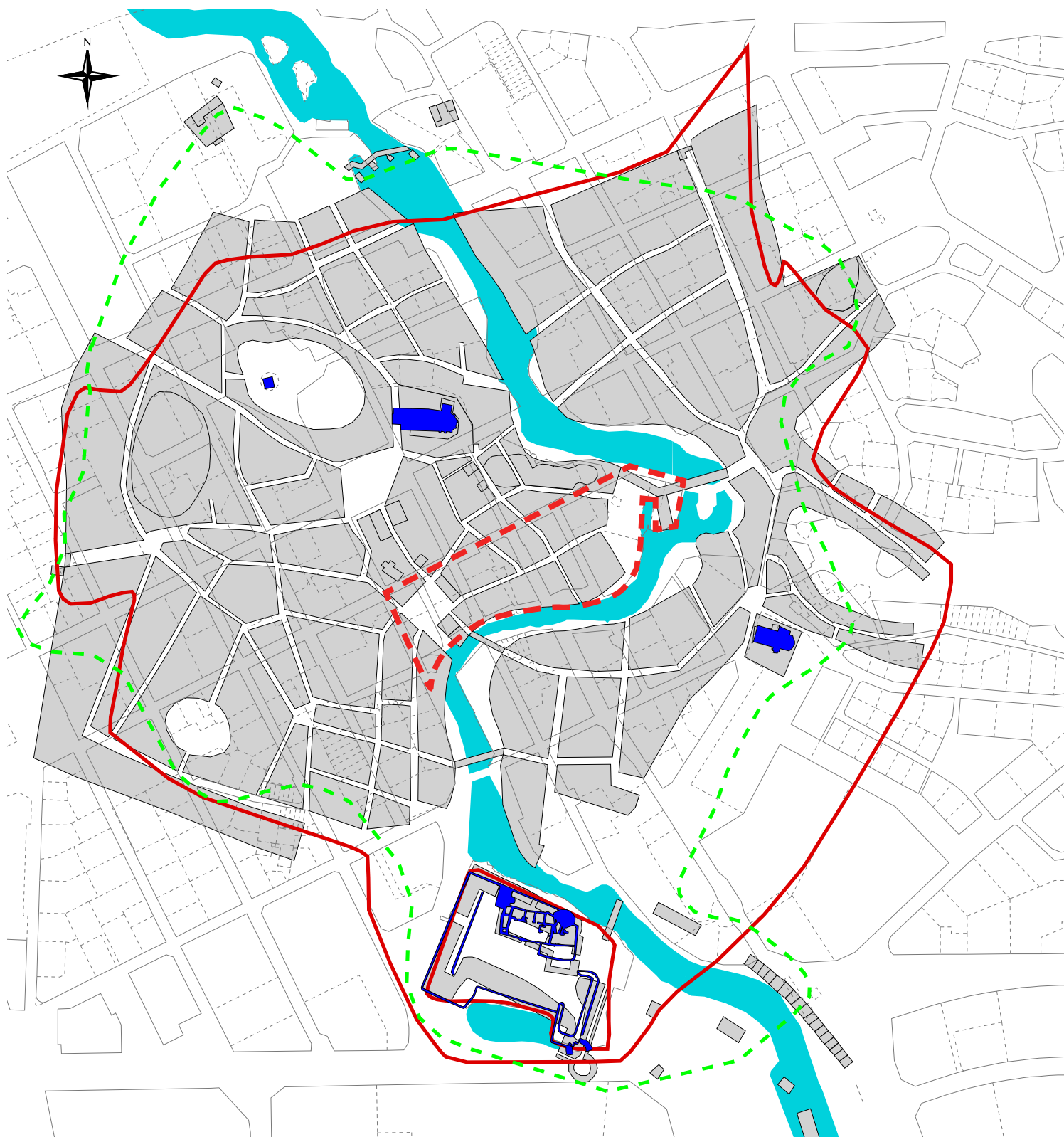
Den äldsta tidigmedeltida bebyggelsen låg på båda sidor om Nyköpingsån, men med tyngdpunkt på den västra sidan. Bebyggelseområdet har uppskattats omfatta ett ca 200 x 400 m stort område. Det är möjligt att den glesa bebyggelse som fanns under det här tidiga skedet inte varit sammanhängande. Med utgångspunkt från beräknad landhöjning kan ån under 1100-talet ha följt 2,5-meterskurvan, vilket innebär att den varit 50-80 m bred, d v s betydligt bredare jämfört med idag.

Under hög- och senmedeltid expanderade bebyggelsen. Bebyggelseområdet uppskattas under denna period omfatta ett ca 500 x 800 m stort område. I söder gränsade bebyggelsen till den medeltida borgen Nyköpingshus, i väster och norr till högre bergspartier. Närmast ån har bebyggelsen troligen utgjorts av bodar medan den i centrala staden utgjorts av stadsgårdar. Mycket talar för att det funnits ett rätvinkligt gatu- och tomtsystem, vars beståndsdelar utgjorts av tätt liggande vinkelrätt mot ån ställda gränder sammanbundna av parallellt med ån gående långgator liknande det system som funnits i flera andra mellansvenska städer med en likartad lokalisering. Eventuellt kan det ha sett likadant ut på den östra sidan av ån där vattugränder påträffats vinkelrätt ner mot ån.

Under 1500- och 1600-talen, expanderade staden ytterligare och kom att omfatta den yta som idag motsvarar den lagskyddade fornlämningen RAÄ 231:1. En omfattande industriell verksamhet förklarades i anslutning till forsen vid Storhuskvarn. Staden drabbades emellertid av flera ödeläggelser och fick en ny stadsplan 1665* vilken är densamma än idag. Efter ryssarnas härjningar 1719 återstod inga andra byggnader än klockstapeln, Nicolaikyrkan, Allhelgonakyrkan och delar av Nyköpingshus.

Figur 5 på s 15, som är hämtad ur projekt Medeltidsstadens rapport nr 13 över Nyköping, visar de ytor som är helt eller delvis urschaktade inom Nyköpings medeltida stadskärna (Broberg 1979). Av kartan framgår att omfattande urschaktningar gjorts i Nyköpings centrala delar. Kvarteren Borgaren, Klädeshandlaren, Rådhuset och Stallbacken blev under 1960-1970-talen utsatta för omfattande exploateringar vilket innebär att urschaktningarna i dessa kvarter får anses i det närmaste totala. Det finns dock områden i stadens centrala delar som fortfarande har kvar kulturlager som i stort sett är intakta. Förutom de fyra kvarteren inom planområdet gäller detta främst kvarteren Läroverket,

*) Den nya, rätvinkliga stadsplanen, ritad i avvikande färg på den äldre, började färdigställas av Lars Welamsson Björkman redan år 1646 och godkändes följande år av drottning Kristina. Kartan publicerades år 1665 signerad Henrik de la Vallée (Broberg 1979 s 10).

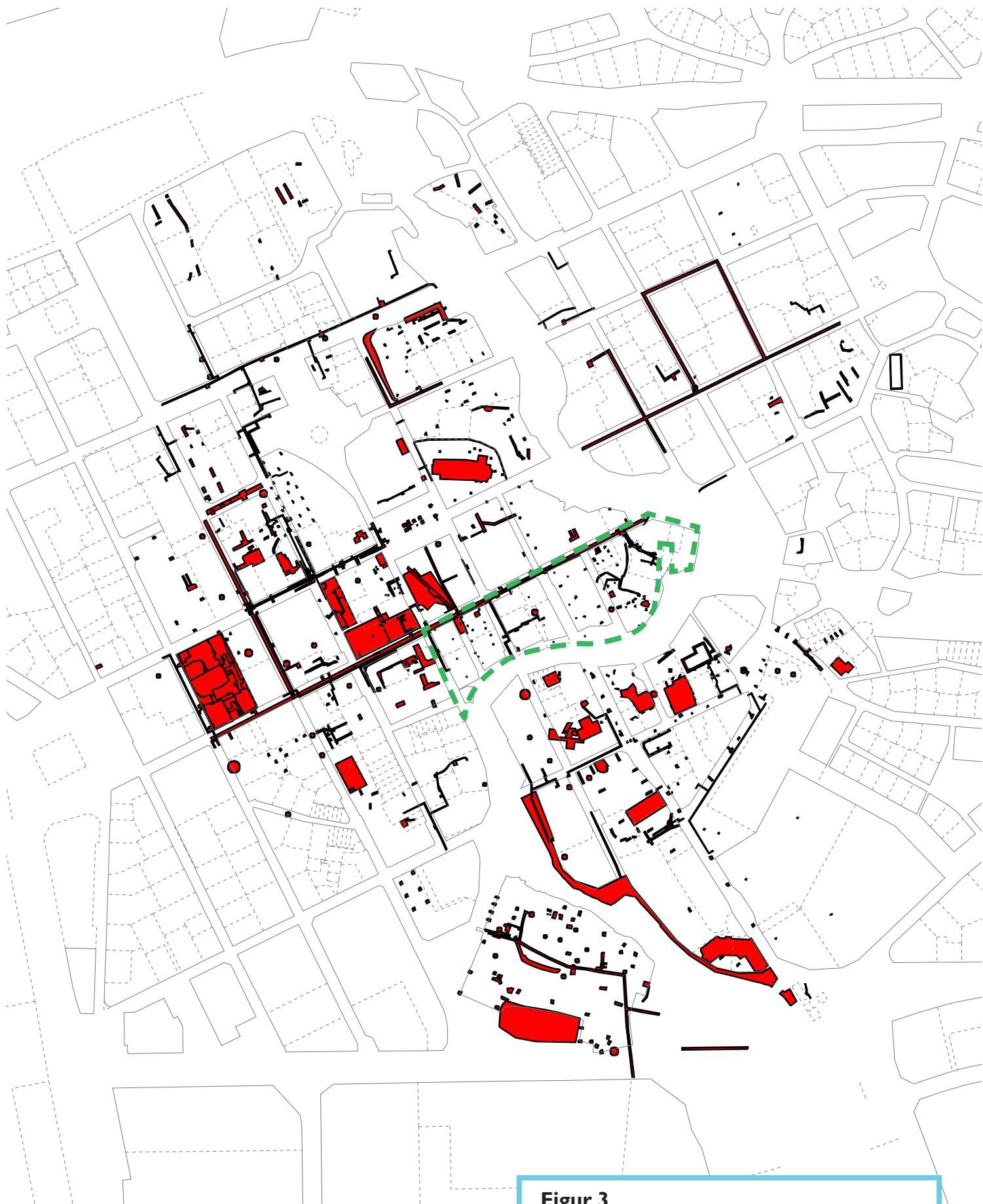

Figur 2

Den heldragna röda linjen utgör gräns för fornlämning RAÄ 231:1 enligt Riksantikvarieämbetets informationssystem (FMIS). Underlaget utgörs av den äldsta kartan från 1665. Kartan är inte rektifierad. Gräsmarkeringen är en rektifierad version av 1665 års karta. Den grönstreckade linjen utgör gräns för kulturlager daterade till perioden 1500-1700-talen. Gränsen bygger på uppgifter från arkeologiska undersökningar. Skala 1:6000 (Pettersson 2004)

Teckenförklaring

- Nyare tid
- Byggnader före 1719
- Fornlämning RAÄ 231
- Nyköpingsån nutid
- Stadskvarter före 1665
- Planområdet

Figur 3

Samtliga arkeologiska undersökningar som genomförts inom fornlämningsområdet RAÄ 231:I. Planområdet är markerat med grön streckad linje. Skala 1:6000 (Pettersson 2004)

Polisen, Skutskepparen, Strömkarlen och Sörmlandsbanken. Man kan dock konstatera att en avsevärd del av det totala kulturlagret försvunnit – i många fall utan att någon arkeologisk undersökning genomförts.

Det aktuella planområdet – del av fornlämning RAÄ 231:1

Det aktuella planområdet ligger på västra sidan av Nyköpingsån på kanten och i sluttningen av en 6–8 m hög plåtå. Enligt rekonstruktionen av den ursprungliga marktopografin, som gjorts inom ramen för förstudien, ligger de övre delarna av kvarteren Åkroken och Verkstaden, d v s de delar som ligger närmast Västra Kvarngatan uppe på själva plåtån medan kvarteren i övrigt ligger i sluttningen ner mot Nyköpingsån (se fig 6)(delprojekt 1, Pettersson 2007).

Sluttningen ner mot ån är brantast i kvarteren Åkroken och Verkstaden, där nivåskillnaderna kan uppgå till nästan 6 m, medan sluttningen planar ut i kvarteren Mejeriet och Nyköpingsbruk. I den nordvästra delen av Nyköpingsbruk har det funnits en djup sänka.

Enligt det GIS-baserade stadsarkeologiska registret (SR) finns sammanlagt 23 arkeologiska registreringar inom planområdet fördelade på 67 schakt och provborrningar (fig 7). Med undantag för en arkeologisk undersökning som genomfördes redan 1924 (SR 47) rör det sig framför allt om förundersökningar, ledningsdragningar och provborrningar. Vid två tillfällen har Nyköpings kommun genom fastighetskontoret initierat förundersökningar. År 1977 i kvarteren Mejeriet och Nyköpingsbruk, då syftet var att ta fram underlag för kostnadsberäkningar av arkeologiska undersökningar inför eventuella framtida exploateringar (SR 29 I-VII och SR 34 a-f) och 1986 i kvarteren Åkroken och Nyköpingsbruk i samband med planering av parkeringsdäck respektive jubileumspark (SR 99 1-12 och 98 1-7).

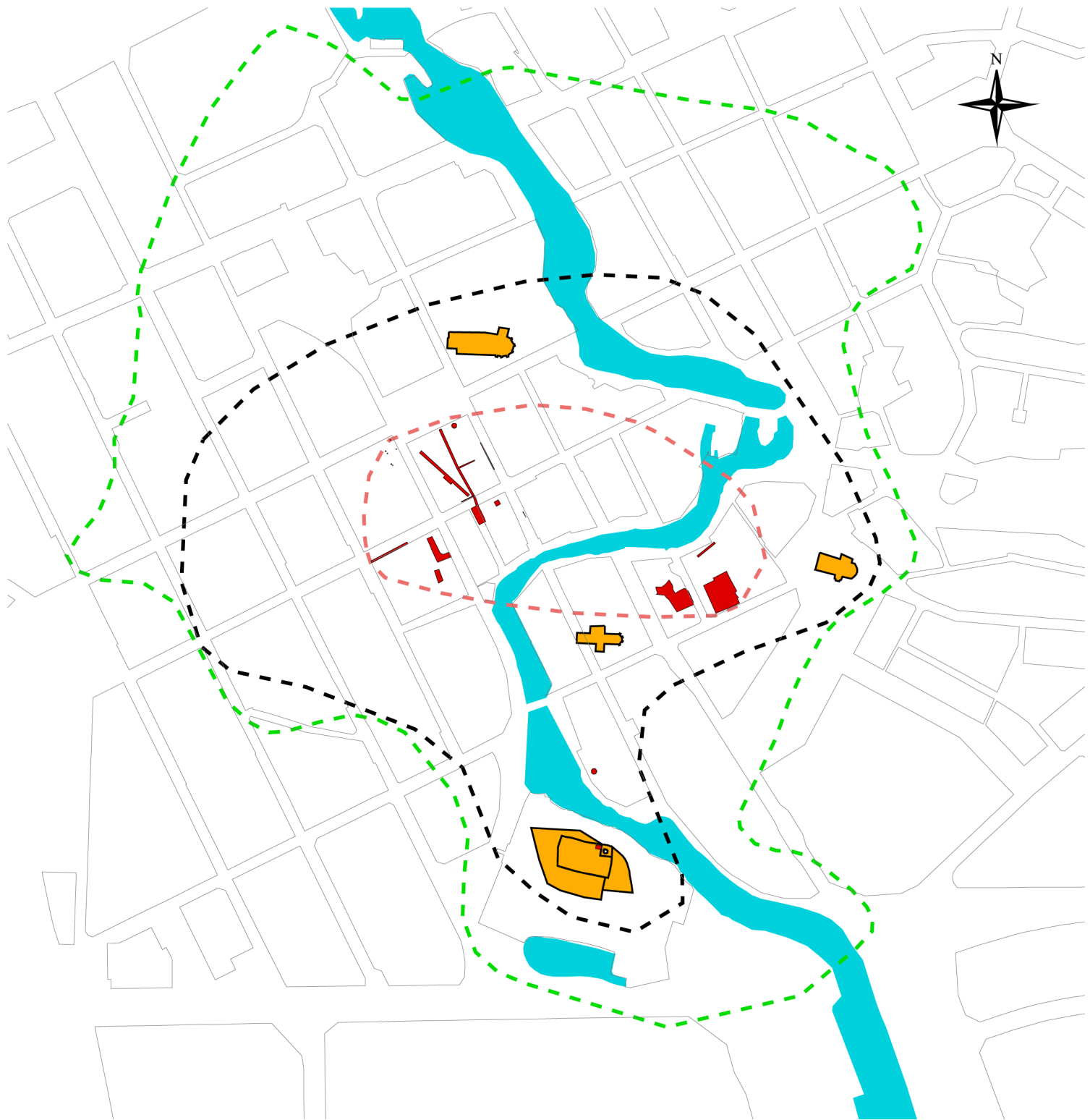
Inom ramen för den föreliggande förstudien har en förnyad genomgång av det arkeologiska materialet gjorts. Även om det arkeologiska materialet är begränsat ger det en del upplysningar om den medeltida bebyggelsen i planområdet.

I kv Åkroken (SR 47 och SR 99:12) och i den angränsande delen av Västra Kvarngatan (SR 27b), har bebyggelselämningar från tidig medeltid påträffats. Det rör sig om en gles bebyggelse motsvarande den som påträffats i det intilliggande kv Stallbacken. Mot bakgrund av den rekonstruerade ursprungliga grundtopografin är det sannolikt att endast de övre delarna av kvarteren Åkroken och Verkstaden ingått i det tidigmedeltida bebyggelseområdet. En tidig bosättning inom planområdet i övrigt kan ha varit direkt olämplig på grund av att slänten ner mot ån ursprungligen varit mycket brant. I ett ca 20 m brett stråk längs åsträckningen, ungefär 10 m från dagens åkant, finns kraftiga välbevarade kulturlager med trärester (timmer) som tolkats som spår av Nyköpings medeltida hamn. Här kan rester efter bryggor, bodar och skeppsvrak från 1100-talet och senare dölja sig (Pettersson 2007 s 7).

Hög- och senmedeltida bebyggelselämningar finns inom hela planområdet. En tät flerskiktad trähusbebyggelse, i knuttimmer och skiftesverk och träbrolagda gator/gränder har framkommit i norra delen av kv Åkroken (SR 99:12) och i de angränsande gatorna Västra Kvarngatan (SR 27b), Slottsgatan (SR 241b: fig 115) och Behmbrogatan (SR 241 b:fig 120-125) samt i nordvästra delen av kv Nyköpingsbruk (SR 34 f och SR 98:7). I norra delen av kv Åkroken, i f d Rådhusgränd, har flera nivåer av det medeltida rådhusområdet framkommit (SR 47).

I samband med flera arkeologiska undersökningar i kv Nyköpingsbruk har rester av industriella aktiviteter i form av metallhantering påträffats bl a brännugnar (SR 33 a-b och 259 a-e) och omfattande slagglager (SR 180 a-d och SR 200). Enligt det arkeologiska materialet kan metallhantering ha etablerats i området redan under 1400- och 1500-talen.

Av den äldsta kartan från 1665, som visar både den reglerade 1600-talsstaden och den äldre stadsplanen som försvann vid stadsplaneregleringen, får man en uppfattning om hur planområdet såg ut under 1500-talet, – kanske även under senmedeltiden. Området omfattades då av ett oregelbundet gatunät med kvartersindelning, torg samt två större byggnader – rådhuset i kv Åkroken och Storhusqvaren

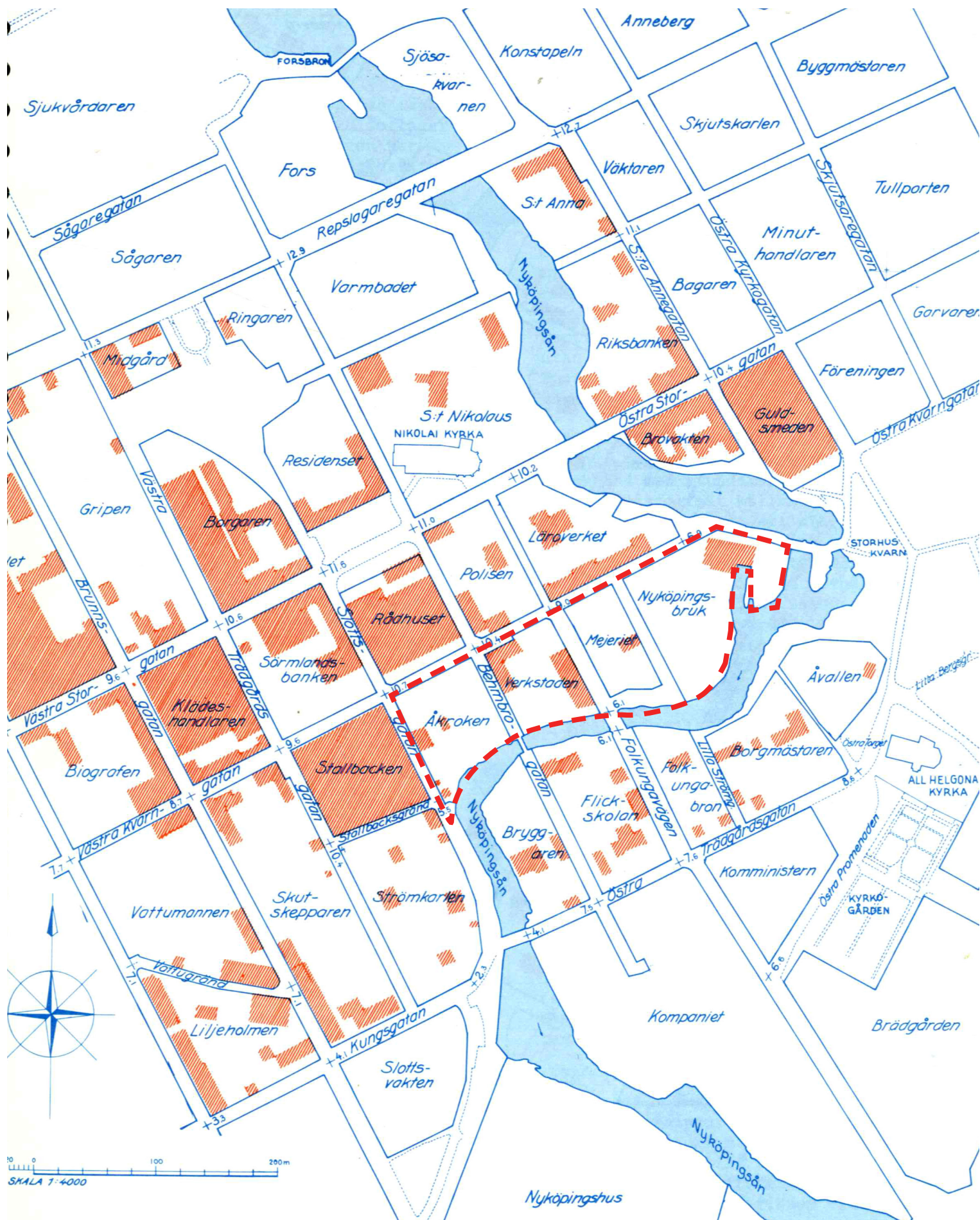
0 100 200 300 400 Meters

Figur 4

Kartan visar tre olika tidsskikt. Den rödstreckade linjen motsvarar den tidigmedeltida bebyggelsens utbredning på båda sidor om ån, strax nedanför fallet vid Storhuskvarn. Bebyggelsens tyngdpunkt ligger på åns västra sida. Den svartstreckade linjen visar den hög- och senmedeltida stadens omfattning. Här har även den medeltida borgen och dess närområde ringats in. Den grönstreckade linjen motsvarar den period som brukar kallas nyare tid, 1500–1700-tal, då staden expanderar samt drabbas av ödeläggelser och får en ny stadsplan. Begränsningslinjerna för de tre tidsperiodernas bebyggelseområden är ungefärliga och bygger på uppgifter från arkeologiska undersökningar från tidigt 1900-tal fram till i dag. Större eller mindre spridda samtida lämningar kan finnas utanför dessa områden (Pettersson 2004).

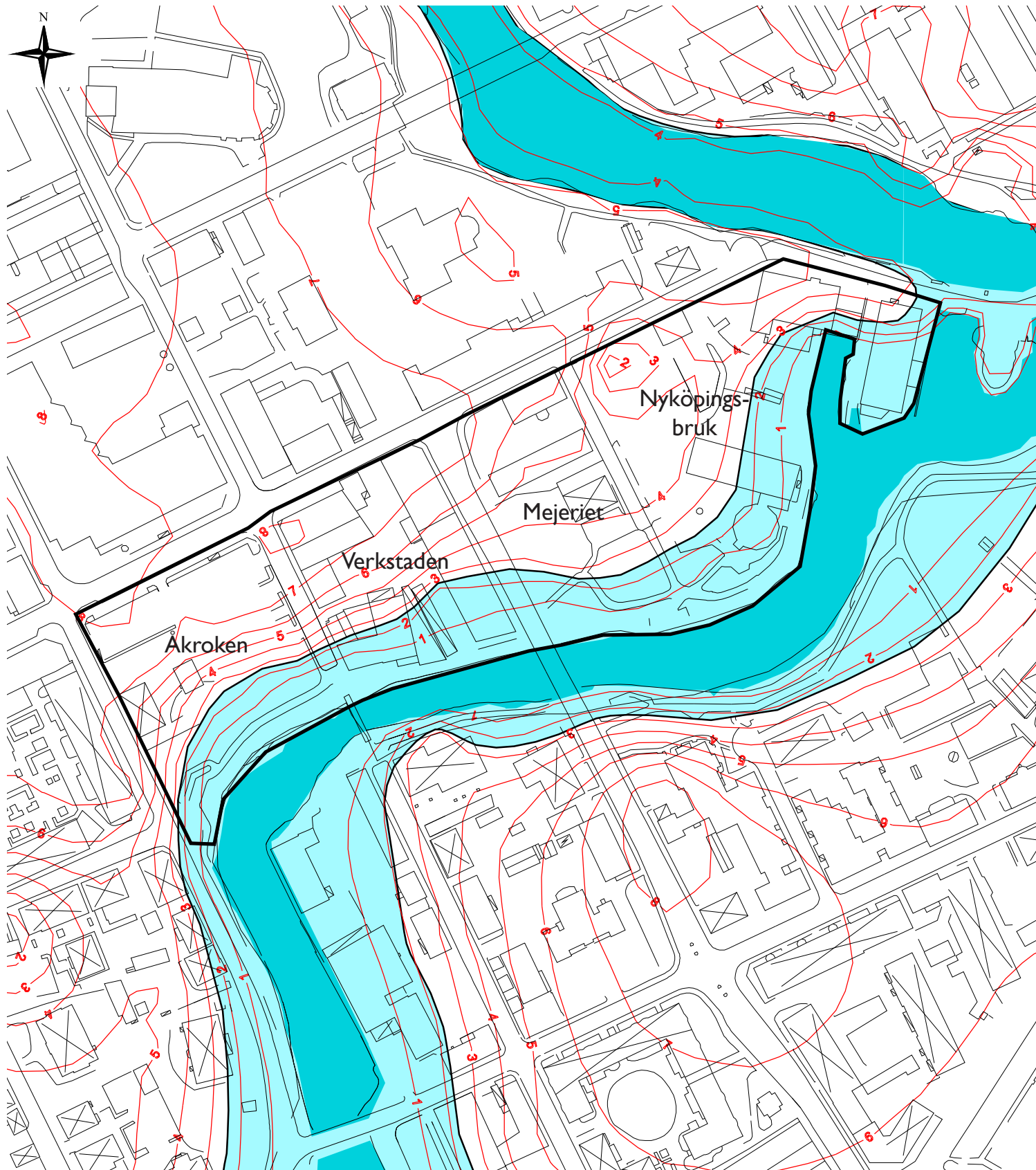
Teckenförklaring

- Kvartersgränser
- Tidigmedeltida dateringar
- Kyrkor och borgen
- Nyare tid
- Hög- och senmedeltid
- Tidigmedeltid

Figur 5

Helt eller delvis urschaktade områden. Ur Medeltidsstaden 1979 (Broberg 1979). Planområdet är markerat med röd streckad linje.

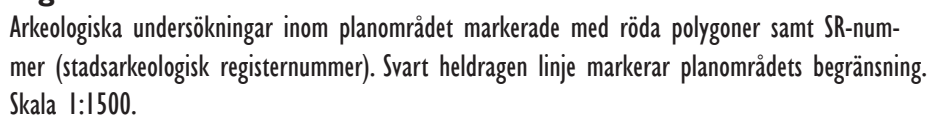

Figur 6

Rekonstruktion av den ursprungliga marktopografen inom planområdet. Höjderna anges i meter över havet med 1 meters ekvidistans. Dagens vattenyta och den beräknade nivån för 1100-talets vattenyta har markerats som blåfärgade ytor. Skala:1:2000 (Pettersson 2007)

Teckenförklaring

- Planområde
- Ursprunglig marktopografi
- Dagens vattenyta
- 1100-talets vattenyta

i kv Nyköpingsbruk. Som framgår av figur 8 täcktes stora delar av kv Åkroken av rådhusstorget.

Den ursprungliga markytan inom planområdet utgörs, med få undantag, av silt och/eller fin sand. De ovanliggande lagren kan grovt delas in i tre olika typer av lager. Underst välbevarade feta och fuktiga kulturlager med träflis men utan tegel, vilka tolkats som tidig – och högmedeltida kulturlager. Ovanpå detta förekommer torrare lager med inslag av tegelflis och sand eller grus, som tolkas som senmedeltida och nyare tids kulturlager. De översta lagren utgörs av lösa massor med sand eller grus samt kraftigt omrörda och uppblandade kulturlager (Pettersson 2007 s 7).

Inom den del av planområdet som ligger närmast Västra Kvarngatan varierar kulturlagrets tjocklek mellan 0,5 och 2 m med undantag för kv Nyköpingsbruk, där kulturlagret på grund av den ovan nämnda sänkan kan uppgå som mest till 3,5 m (figur 9). I ett cirka 20 m brett stråk längs med ån, ungefär 10 m räknat från dagens åkant, har upp till 4 m kraftiga kulturlager uppmätts. Hur kulturlagerförhållandena är i slänten, mellan de övre delarna av kvarteren och de välbevarade lagren längs med åkanten, är mera osäkert. En del borrhningar har visat att kulturlager saknas helt i detta område eller att de är mycket tunna. Provborrhningar har också visat att det förekommer kraftiga lager av påfört större stenmaterial och tegel som kan ha använts till att stabilisera den branta sluttningen ner mot ån (Pettersson 2007 s 7).

Av figur 10 framgår vilka ytor inom planområdet som är helt eller delvis urschaktade. Inom ramen för förstudien har urschaktningskartan som publicerats i projekt Medeltidsstadens rapport nr 13 över Nyköping (Broberg 1979) kompletterats genom att samtliga arkeologiska registreringar lagts in på kartan. Dessutom har kartan justerats genom nya fältbesiktningar, kartstudier och genom undersökningar med georadar. En jämförelse mellan den ursprungliga urschaktningskartan och den reviderade visar, förutom de tillkomna urschaktningarna i samband med arkeologiska registreringar, att urschaktningen i kv Verkstaden i hörnet Västra Kvarngatan/Behmbrogatan täcker en något anorlunda yta än vad som tidigare redovisats, att fastigheten utmed Folkungavägen i kv Verkstaden inte har källare och att området såldes inte är urschaktat som 1979 års karta redovisar, att det finns ett större urschaktat område i kv Mejeriet, i hörnet Västra Kvarngatan/Folkungavägen, som har sin bakgrund i att det f d Mejeriet haft källare vilket inte varit känt tidigare och att en mindre byggnad utmed Västra Kvarngatan i kv Nyköpingsbruk konstaterats ha källare vilket inte redovisats på den äldre urschaktningskartan.

Den reviderade urschaktningskartan redovisar relativt få urschaktningar inom planområdet. I vilken utsträckning de icke urschaktade områdena innehåller sammanhängande kulturlager fria från senare störningar vet vi emellertid inte. För att mera i detalj studera detta har olika undersökningar av kulturlagren genomförts bl a genom provborrningar med skruvborr och undersökningar med markradar. Dessutom har ytterligare analyser genomförts av det äldre arkeologiska materialet.

Kvarteret Åkroken

Kvarteret idag – planförslag

Den enda byggnad som idag återstår av 1800-talsbebyggelsen är ett 2½ vånings bostadshus med tillhörande envånings gårdshus utmed Slottsgatan. Övriga ytor inom kvarteret nyttjas som parkeringsplats. För att återskapa gaturummet utmed Slottsgatan /Västra Kvarngatan, och mot den återupptagna Rådhusgränden ska enligt planförslaget tre 2½ vånings bostadshus uppföras i kvarterets nordvästra del. Till detta kommer en lättare byggnad för olika verksamheter och en entrépaviljong i kvarterets sydvästra del. I den östra halvan av kvarteret planeras det medeltida Rådhusstorget återskapas. Via en ”soltrappa” ska det planerade torget ansluta till vattnet.

Tidigare arkeologiska undersökningar/observationer

Vid tre olika tillfällen har arkeologiska observationer gjorts i kvarteret (SR 47, SR 99:12, SR 252 1-3, fig 11). En av dessa gjordes redan 1924 – för övrigt den första i staden (SR 47). Undersökningen om-

Figur 8

Planområdet med utsnitt av den äldsta kartan från 1665. Skala:1:2000

Figur 9

Kulturlagrens tjocklek inom området. Bilden bygger på data från provborrningar samt tidigare arkeologiska undersökningar. Eftersom vissa ytor inom planområdet saknar data har en uppskattning av kulturlagrens tjocklek gjorts för dessa ytor. Skala 1:2000 (Pettersson 2007)

Teckenförklaring

- Kulturlager 0,5-2 m
- Kulturlager 2-5 m
- Planområde
- Hus och gator

Figur 10

Schaktade ytor inom Åkvarteren. Överst en karta som visar de ytor som bedömdes vara urschaktade vid tiden för sammanställandet av rapporten Medeltidsstaden 13, Nyköping år 1979 (Broberg 1979). Den nedre bilden visar en reviderad karta av den yta som faller inom det aktuella planområdet. Efter en besiktning av området (2007-01-23) angående hus med källare, har några av de ytor som tidigare bedömts som urschaktade omvärderats och bedömts som troligen ej urschaktade. Vidare har de arkeologiskt undersökta ytorna tillkommit. De orangea punkterna visar platser där man vid provborrningar med skruvborr dokumenterat kulturlager innehållande tegel i de understa lagren. Planområdet är markerat med röd kontur. Skala 1:2000 (Pettersson 2007).

fattade ett större schakt intill Västra Kvarngatan, i f d Rådhusgränd. Vid undersökningen påträffades rester av det medeltida Rådhusorget. Den yngsta torgbeläggningen utgjordes av sten, därunder låg träbeläggningar i 4–5 nivåer. Enligt en skiss från undersökningen framgår att torget varit belagt med relativt breda plankor troligen i torgets längdriktning. Kulturlagret uppges ha varit minst 2 m tjockt.

Den andra undersökningen i kvarteret, som genomfördes 1986, omfattade dels ett 25 m² stort schakt i kvarterets nordöstra hörn (SR 99:12) dels 12 provborrningar med skruvborr jämnt fördelade i kvarterets nordöstra del (SR 99:1-11). I schaktet uppmättes ett 1,6 m tjockt kulturlager. De sex bebyggelsenivåer som dokumenterades innehöll bebyggelserester, bland annat ett plankgolv med underliggande syll och ett knuttimrat hushörn på stensyll. Mot botten framkom grunda stolphål, som avtecknade sig tydligt i den orörda markytan. Den äldsta bebyggelsenivån har daterats till tidig medeltid. I ett av de tolv borrhålen, under ett ca 2,25 m tjockt fyllnadslager, tog borren stopp mot ett betongvalv? (SR 99:3). Detta skulle kunna tolkas som att man stötte på rester av det medeltida rådhuset (källare) som, enligt den äldsta kartan från 1665, legat här.

Den tredje undersökningen i kvarteret omfattade tre provgropar som 2003 grävdes utmed Västra Kvarngatan. Vid undersökningen berördes endast fyllnadsmassor. Undersökningen har dock ett visst intresse i sammanhanget, eftersom man konstaterade att det fanns välbevarade kulturlager under fyllnadsmassorna (SR 252 1-3).

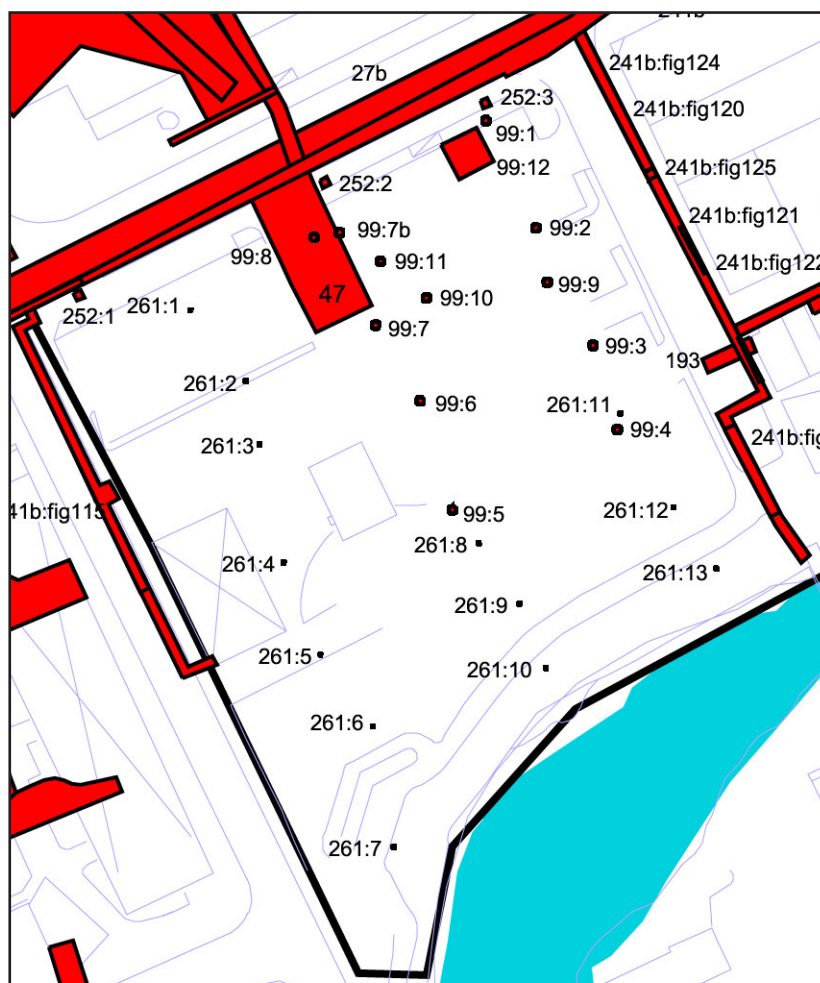
Kända urschaktningar

Av urschaktningskartan (fig 10) framgår vilka ytor som är helt eller delvis urschaktade d v s vilka områden som saknar kulturlager. Urschaktningar har gjorts för källare i en numera riven byggnad utmed Västra Kvarngatan och för källare i den befintliga byggnaden utmed Slottsgatan och i tillhörande gårdshus. Ytterligare urschaktningar finns i kvarterets sydvästra hörn, men dessa kan inte kopplas till något specifikt ingrepp. Urschaktningar har också gjorts i samband med arkeologiska undersökningar i kvarterets norra del utmed Västra Kvarngatan. Ett problem i sammanhanget är att omfattande urschaktningar gjorts i samband med ledningsdragningar i omkringliggande gator, vilket på sikt kan påverka kulturlagren negativt. I vilken utsträckning de icke urschaktade områdena är fria från sena störningar är inte känt. De provborrningar och georadarundersökningar som gjorts inom kvarteret ger dock antydningar om att kulturlagren kan vara påverkade av senare ingrepp.

De kvarvarande kulturlagrens status

Vid två olika tillfällen har provborrningar med skruvborr genomförts i kvarteret, dels 1986 då 12 borrhål togs upp i kvarterets nordöstra del (SR 99:1-11) och dels inom ramen för detta projekt (delprojekt 1, Pettersson 2007) då 13 provborrningar genomfördes för att täcka upp resten av kvarteret (SR 261:1-13). Resultatet av de sammanlagt 25 provborrningarna, som i stort sett täcker hela kvarteret, ger en viss uppfattning om kulturlagersituationen inom området. I övre delen av kvarteret, motsvarande området för platån, varierar kulturlagret mellan 1,0 och 1,5 m. De kraftigaste kulturlagren finns utmed Västra Kvarngatan. Ungefär mitt i kvarteret, där slänten börjar, är kulturlagret ganska tunt, ca 0,5-0,7 m, medan det ett stycke ner i slänten kan uppgå till 1,5 m. Vid åkanten är kulturlagret mycket kraftigt – som mest 4,0 m.

Ett sätt att försöka komma åt eventuella störningar i kulturlagret är att skilja ut de borrhåll som uppvisar tegel i kulturlagrets botten. I åtta av de 25 borrhåll som tagits har tegel konstaterats ända ner till den ursprungliga markytan (fig 10). Det är dock svårt att avgöra om tegel i kulturlagrets botten är tecken på en mindre lokal störning eller om det rör sig om större urschaktningar för t ex källare eller om det kan finnas andra förklaringar. I ett av fallen är förklaringen enkel eftersom borrhålet hamnat i grävningsschaktet från 1924 (SR 99:8). Förekomsten av tegel i botten i två borrhåll i östra delen av kvarteret är också lätta att förklara eftersom man i det ena fallet borrar i den sten- och tegelfyllning som stabiliserat den brant sluttande slänten ner mot ån (SR 99:11) och i det andra fallet med stor sannolikhet hamnat i rådhusets källare (SR 99:3). Övriga borrhåll, som uppvisar tegel och i vissa fall även kalkbruk ända ner mot botten, är mer svårförklarade. Ett av dessa härrör från hörnet Västra Kvarngatan och Slottsgatan, d v s från det område man planerar uppföra bostadshuset (SR 261:1). Förklaringen till förekomsten av tegel i botten här kan vara att det antingen rör sig om en urschakt-

Figur 11 Kvarteret Åkroken

Arkeologiska undersökningar i kv Åkroken markerade med röda polygoner samt SR-nummer (stadsarkeologisk registernummer).

ning för en hittills okänd källare eller så handlar det om en mycket lokal störning. Det som talar för den senare tolkningen är att man i en tidigare provgrep strax intill konstaterat välbevarade kulturlager under fyllnadsmassorna (SR 252:1).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att av åtta borrhov med tegel i botten kan tre eventuellt fyra förklaras av kända störningar eller andra lokala störningar. Att förekomsten av tegel i botten i övriga borrhov inte kan förklaras på liknande sätt kan tyda på att kulturlagren, ställvis kan vara urschaktade eller på annat sätt påverkade av sena störningar.

Enligt undersökningen med georadar har kulturlagren i den övre delen av kvarteret bedömts som mer eller mindre urschaktade. Däremot har den nedre delen av kvarteret tolkats innehålla välbevarade kulturlager (delprojekt 4, Trinks & Larsson 2006). Att områdena bedömts så olika kan delvis bero på att det i den övre delen av kvarteret finns spår av sentida bebyggelse som ”skymmer” eventuella underliggande äldre strukturer medan en motsvarande sentida bebyggelse saknas i den nedre delen av kvarteret (jfr kv Mejeriet).

Eventuell nedbrytning av kulturlagren

Borrprov tagna intill tidigare arkeologiska registreringar i kv Åkroken ger en antydning om att en viss nedbrytning eller komprimering av kulturlagren kan ha skett under årens lopp. Vid den arkeologiska undersökningen 1924, intill Västra Kvarngatan i f d Rådhusgränd, uppmättes minst 2 m tjocka kulturlager (SR 47). Vid provborrningarna 1986, öster om grävningsschaktet, konstaterades emellertid att kulturlagret endast uppgick till 1,6 m tjocklek och 20 år senare, vid provborrningar 2006 väster om grävningsschaktet var kulturlagret ännu tunnare – endast 1,3 m tjockt. Detta kan tyda på att en kontinuerlig nedbrytning/komprimering av kulturlagren skett sedan 1920-talet. Även i kvarterets västra del, intill Slottsgatan, kan eventuell nedbrytning/komprimering av kulturlagren konstateras eftersom man vid provborrningarna 2006 endast uppmätte kulturlager till 1,0 m tjocklek. Med tanke på närheten till kv Stallbacken, där 2,5 m kulturlager uppmättes i samband med en arkeologisk undersökning på 1970-talet, borde kulturlagret vara betydligt kraftigare här. Man kan dock inte utesluta att förekomsten av tunnare kulturlager idag kan bero på sentida schaktningar då de övre kulturlagren helt enkelt schaktats bort.

Utredning om skredrisk

Inom ramen för den geotekniska undersökningen som genomförts genom Bjerking AB ingick att ta fram underlag för stabilitetsberäkningar utmed Nyköpingsån (delprojekt 2, Håkansson 2006). Detta underlag skulle därefter överlämnas till SWECO, som i sin tur skulle utreda stabiliteten ner mot Nyköpingsån. Av tillgängliga dokument framgår att utredningen inte är avslutad utan att kompletteringar måste göras. Enligt tidigare geotekniska undersökningar utförda i Nyköping (1962-2006), framgår att den ursprungliga markytan består av lerskiktad silt eller siltskiktad lera. Detta gäller för hela Nyköpingsåns dalgång. Faktorer som kan påverka skredrisk i mark med lerskiktad silt eller siltskiktad lera är: hög vattenhalt, brant sluttning och en ytterkurva i en å. SWECO vill dock inte uttala sig om hur stor skredrisken är inom området med hänvisning till att utredningen inte är avslutad (Turesson 2007).

Utredning om föroreningsituationen

Utredningen om föroreningsituationen visar på föroreningar i kv Åkroken både i ytliga och djupa lager (delprojekt 3, Stjärne 2006). I utredningen konstateras att känsligheten för människor bedöms som mycket stor både idag och vid förändrad markanvändning i framtiden och därför måste förhållandena utredas ytterligare.

Riktlinjer med hänsyn till fornlämningen

Enligt planförslaget ska tre 2½ vånings bostadshus uppföras i kvarterets nordvästra del. Nybyggnationen kommer att omfatta en sammanlagd yta på drygt 500 m² i markplanet. Inom denna yta är kulturlagersituationen inte entydig. Å ena sidan kan området innehålla sammanhängande kulturlager med högt vetenskapligt värde å andra sidan finns det omständigheter som talar för att området kan innehålla sena störningar och att nerbrytning/komprimering av kulturlagren kan ha skett. Situationen kompliceras ytterligare av att flera urschaktningar gjorts runt omkring hela området. Bland annat har omfattande urschaktningar skett i samband med ledningsdragningar i Västra Kvarngatan och Slottsgatan. Urschaktningar har också gjorts för källare i det befintliga bostadshuset med tillhörande gårds- hus utmed Slottsgatan söder om området och i samband med en arkeologisk undersökning öster om området. Eftersom det fortfarande finns frågetecken angående kulturlagrens status, särskilt utmed Västra Kvarngatan där bl a en lokal störning konstaterats, måste ytterligare provborrningar göras i området för att få mer klarhet i kulturlagersituationen. Först därefter kan slutlig ställning tas i frågan om ett bevarande eller borttagande av kulturlagren i samband med den planerade byggnationen.

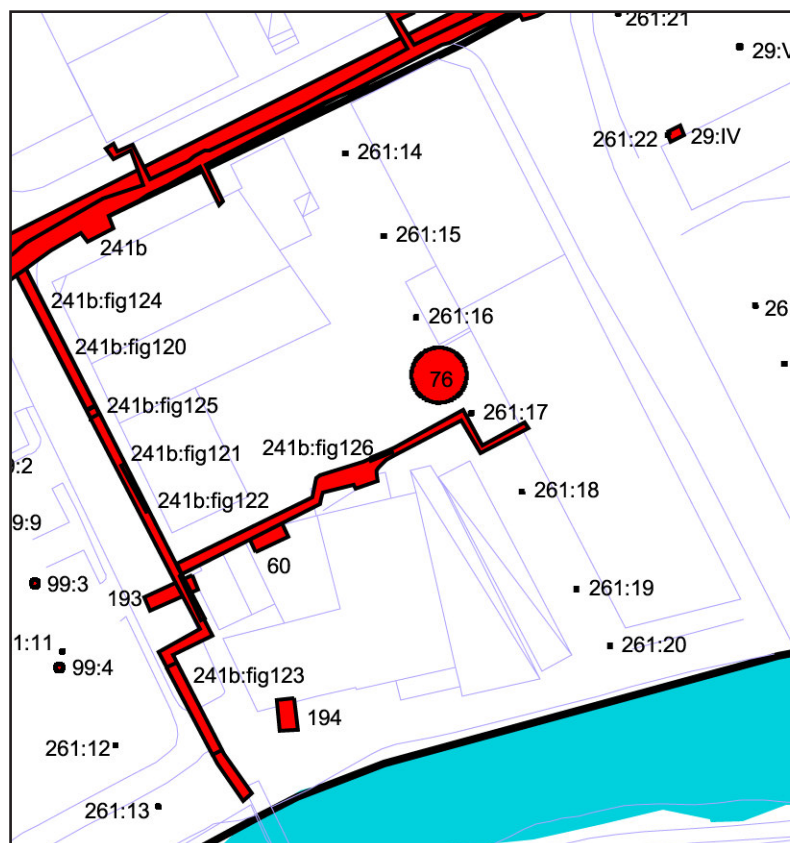
Tar länsstyrelsen ställning för ett bevarande bör enligt den geotekniska utredning som genomförts genom Bjerking AB grundläggning utföras i enlighet med den s k ”Bjerkingmetoden”, d v s byggnaderna grundläggs på pålar som installeras genom förinstallerade foderrör. Detta för att i så liten utsträckning som möjligt skada/påverka underliggande kulturlager (Bjerking 1981, 1982 och 1984, delprojekt 2, Håkansson 2006). Kommer man däremot fram till att ett långsiktigt bevarande inte kan garanteras kommer länsstyrelsen ta beslut om en arkeologisk undersökning.

När det gäller den planerade längan och entrépaviljongen i kvarterets sydvästra del handlar detta om s k okvalificerade byggnader som bedömts kunna grundläggas direkt i mark på plintar och/eller sulor utan att kulturlagren kommer att beröras (delprojekt 2, Håkansson 2006).

I planförslaget ingår även att återskapa det medeltida rådhusetorget och anlägga parkmark med en soltrappa ner mot ån. Av den äldsta kartan framgår emellertid att det planerade torget kommer att bli betydligt mindre jämfört med det medeltida och ha en annan orientering. Under det planerade torget finns kulturlager av varierande tjocklek och lämningar av det medeltida rådhuset. I övergången mellan torget och soltrappan är kulturlagren mycket tunna, men i området söder där om, där soltrappan ska anläggas, är kulturlagren kraftiga. När det gäller övertäckning av så här stora ytor är det viktigt att det görs med material som tillåter dagvattnet att perkolera kulturlagren så att de inte torkar ut.

Slutligen måste skredrisken i området utredas och ytterligare utredningar måste göras angående föroreningarna.

Kvarteret Verkstaden

Figur 12 Kvarteret Verkstaden

Arkeologiska undersökningar i kv Verkstaden markerade med röda polygoner samt SR-nummer (stadsarkeologisk registernummer).

Kvarteret idag – planförslaget

I kvarteret ligger Nyköpings äldsta bevarade industrimiljöer med byggnader från 1700- och 1800-talen. I en del av byggnaderna bedrivs fortfarande olika verkstadsaktiviteter medan andra fått nya användningsområden. I hörnet Västra Kvarngatan/Behmbrogatan ligger Filadelfiakyrkan med intilliggande bostads- och affärshus. Enligt planprogrammet är kvarteret idag fullbyggt. Den enda föreslagna förändringen är att, centralt i den huskropp som ligger utmed Folkungavägen, inreda en lokal för exempelvis utställningsverksamhet med entré både från gata och gård.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Det finns sammanlagt fyra arkeologiska observationer från kvarteret (SR 60, SR 76, 241b:fig 126, SR 194, fig 12). Vid två tillfällen har medeltida kulturlager dokumenterats (SR 194 och SR 241b: fig 126). Av dokumentationen framgår att det medeltida kulturlagret uppgår till 1,0 m respektive 1,3 m. Däremot finns det inga uppgifter om bebyggelsens karaktär eller närmare datering. Vid de två övriga tillfällena har yngre kulturlager/anläggningar dokumenterats (SR 60 och SR 76). Inte någon arkeologisk undersökning har genomförts i den övre delen av kvarteret där man kan förvänta sig en tidig – och högmedeltida bebyggelse. I sammanhanget kan dock nämnas att under slutet av 1970-talet, när man planerade bygga till Filadelfiakyrkan, fanns långt framskridna planer på en arkeologisk (för)undersökning i området (ATA dnr 993-78). Varken någon tillbyggnad eller (för)undersökning kom dock tillstånd.

Kända urschaktningar

Av fig 10 framgår vilka kända ytor som är helt eller delvis urschaktade, d v s områden där kulturlager saknas. Urschaktningar har gjorts för Filadelfiakyrkans källare i hörnet Västra Kvarngatan/Behmbrogatan. Dessutom har urschaktningar gjorts i samband med en ledningsdragnings tvärs genom kvarteret (SR 241b:fig 126). Med reservation för att ytterligare ingrepp kan ha gjorts i samband med att de äldre industribyggnaderna uppfördes ger urschaktningsskarta intryck av att det finns stora sammanhängande områden med välbevarade kulturlager i kvarteret.

De kvarvarande kulturlagrens status

Inom ramen för förstudien (delprojekt 1, Pettersson 2007) har sammanlagt sju provborrningar med skruvborr genomförts i kvarteret (SR 261:14-20). Enligt dessa uppgår kulturlagrets tjocklek till drygt 1,5 m i kvarterets övre del medan det är betydligt tunnare i kvarterets mellersta del – ca 0,5 m. I den södra delen av kvarteret närmare än är kulturlagret mycket kraftigt och uppgår som mest till 4 m. Inte i något av borrhölen förekommer tegel i botten av kulturlagret, vilket kan tolkas som att området innehåller sammanhängande och välbevarade kulturlager.

Riktlinjer med hänsyn till fornlämningen

Eftersom få arkeologiska observationer gjorts i kvarteret är kunskapen om kulturlagrens arkeologiska potential inte känd. Med utgångspunkt från det topografiska läget finns det emellertid förutsättningar för att kulturlagren, i alla fall i den övre delen av kvarteret, kan innehålla ett tvärsnitt av ett längre kronologiskt skede av stadens historia. Mot denna bakgrund och de goda bevaringsförhållanden, bör ingrepp i kulturlagren helt undvikas. Planprogrammets förslag att öppna upp kvarteret ytterligare, genom byggnaden utmed Folkungavägen, förefaller kunna ske inom befintlig huskropp. Om så är fallet innebär detta inga markeringar.

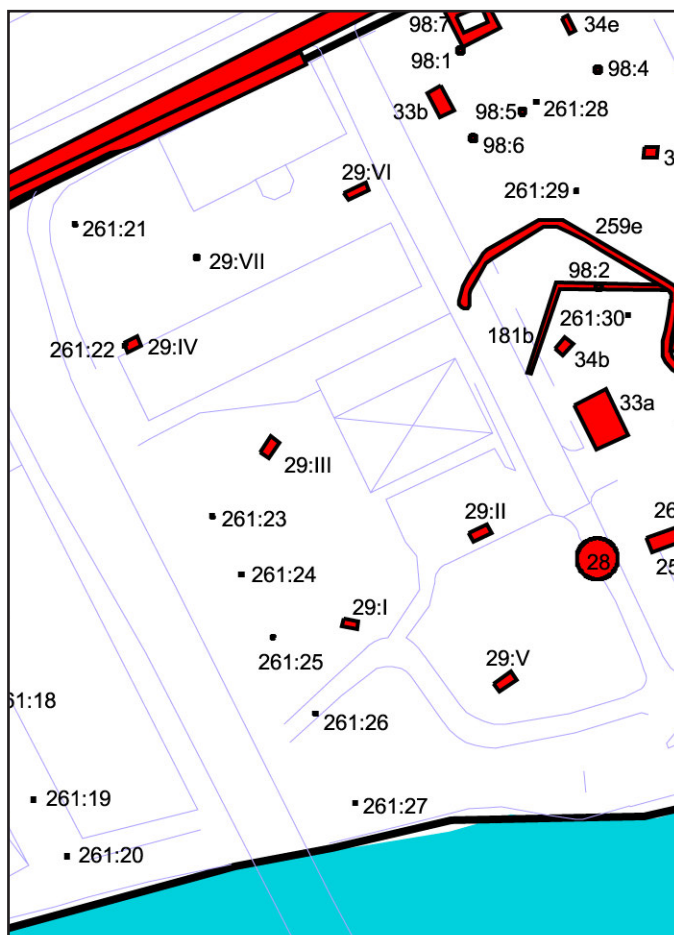
Kvarteret Mejeriet

Kvarteret idag – planförslaget

Kvarteret har tidigare rymt bostäder knutna till Nyköpings bruk och Mälarmejeriet. Det numera rivna mejeriet har legat i hörnet Västra Kvarngatan/Folkungagatan. Vid Bruksgränds södra del ligger Nyköpings bruks f d disponentbostad, den s k herrgården. Förutom herrgården finns idag ytterligare två

byggnader i kvarteret, ett bostadshus utmed Västra Kvarngatan och en barack vid Bruksgränd. Båda byggnaderna nyttjas idag för skolverksamhet.

Enligt planförslaget ska korsningen Folkungavägen/Västra Kvarngatan utvidgas till ett torg med torgbrunn. Planförslaget innebär vidare att skolbaracken rivs och ersätts med en ny byggnad i in-draget läge längs Folkungavägen, vilket avser binda samman kvarterets bebyggelse kring en gård mot Bruksgränd. För att stärka gaturummet mot Bruksgränd planeras en mindre envåningsbyggnad uppföras mot gränden.

Figur 13 Kvarteret Mejeriet

Arkeologiska undersökningar i kv Mejeriet markerade med röda polygoner samt SR-nummer (stadsarkeologisk registernummer).

Tidigare arkeologiska undersökningar

Förutom den provundersökning som genomfördes 1977 (SR 29 I-VII) och en notering från 1912 (SR 28) om en stensatt gata/husgrund är inget material av arkeologisk betydelse känt (fig 13). Provundersökningen, som företogs med grävskopa, visar att det finns relativt kraftiga kulturlager i kvarterets norra del (1,2 m) medan kulturlagret varierar i området närmare ån. I två av schakten är kulturlagret mycket tunt (SR 29 II-III) och i schaktet närmast ån saknas kulturlager helt (SR 29 V).

Kända urschaktningar

Av figur 10 framgår vilka kända ytor som är helt eller delvis urschaktade, dvs de områden som saknar kulturlager. Urschaktningar har framför allt gjorts för källare tillhörande det numera rivna Mälarmejeriet, i hörnet Västra Kvarngatan/Folkungavägen och för källare i den befintliga byggnaden utmed Bruksgränd, den sk herrgården. I vilken omfattning övriga områden utgörs av sammanhängande och välbevarade kulturlager är inte riktigt klarlagt. Den geofysiska undersökning med georadar och provundersökningen 1977 som genomförts i kvarteret antyder att kulturlagren är påverkade av sena störningar. Provbörningarna ger däremot intryck av välbevarade kulturlager med få sentida störningar.

De kvarvarande kulturlagrens status

Inom ramen för förstudien har sammanlagt sju probborrningar med skruvborr genomförts i kvarteret (SR 261: 21-27 delprojekt 1, Pettersson 2007). Enligt dessa varierar kulturlagret inom kvarteret mellan 1,2 m och 2,8 m. Liksom den tidigare provundersökningen (SR 29 I-VII) visar probborrningarna att kulturlagret är kraftigt i kvarterets övre del (upp till 2,0 m), men tvärt emot vad förundersökningen visade, visar probborrningarna att kulturlagret är lika kraftigt eller t o m något kraftigare ner mot ån – som mest 2,8 m.

Av de sammanlagt sju probborrningar som genomförts i kvarteret har man vid två tillfällen konstaterat tegel ända ner till den ursprungliga markytan. Båda borrproven härrör från kvarterets nordvästra hörn (fig 10). I det ena fallet kan förekomsten av tegel bero på att man borrade i fd Mälarmejeriets källare (SR 261:21). I det andra fallet kan det finnas två förklaringar (SR 261:22). Antingen togs borrprovet för nära Mälarmejeriets källare varifrån teglet spritt sig eller så råkade borrprovet hamna i en av de provgropar som grävdes 1977 (SR 29:IV). Ytterligare en störning har konstaterats i kvarterets sydöstra hörn, i ett av provschakten från 1977 (SR 29:V).

Sammantaget kan man konstatera att kv Mejeriet, med undantag för kvarterets nordvästra hörn där Mälarmejeriet legat och kvarterets mitt där den sk herrgården ligger, förefaller innehålla sammanhängande välbevarade kulturlager. Detta understryks inte minst av att de borrprov som uppvisar tegel i kulturlagrets botten har sin förklaring i kända lokala störningar. Däremot kan störningen i provgropen närmast ån inte sammankopplas med någon känd störning. Eftersom omkringliggande kulturlager förefaller vara välbevarade är det emellertid mycket som talar för att det även här rör sig om en lokal störning.

Undersökningen med georadar ger delvis en motsatt bild (delprojekt 4, Trinks & Larsson 2006). Förutom att det fd Mälarmejeriets byggnad framträder mycket tydligt, källaren har kunnat följas från 0,5 m djup ner till 3 m, har även övriga delar av det undersökta området till stora delar ansetts vara omrört eller urschaktat. Att man tolkat stora delar av kvarteret som mer eller mindre urschaktat kan, precis som i kv Åkroken, bero på att det är främst den översta sentida bebyggelsen som fångats upp av georadarn och att denna skymmer eventuella äldre strukturer.

Riktlinjer med hänsyn till fornlämningen

Den planerade byggnaden utmed Folkungavägen kommer att ligga i ett område med upp till 2 m tjocka kulturlager. Även om området i norr gränsar till ett urschaktat område, fd Mälarmejeriets tomt, ingår det i ett större sammanhängande område med välbevarade kulturlager som bör bevaras. För att möjliggöra en byggnation i området trots krav på bevarande föreslås att den planerade byggnaden uppförs med sk skonsam grundläggning för att så lite som möjligt skada/påverka underliggande kulturlager. Enligt den geotekniska utredning som genomförts i området bör grundläggningen utföras med den sk ”Bjerking-metoden”. Metoden innebär att byggnaden grundläggs på pålar som installeras genom förinstallerade foderrör (delprojekt 2, Håkansson 2006).

När det gäller den planerade byggnaden utmed Folkungavägen finns emellertid en bättre placering. Istället för att anlägga ett torg, i hörnet Västra Kvarngatan och Folkungavägen, skulle det vara bättre med en byggnad i detta läge. Eftersom det redan stått en byggnad här tidigare som dessutom haft källare kommer länsstyrelsen i samband med en byggnation endast kräva att källaren töms så att schaktväggarna i källarschaktet kan rensas fram och dokumenteras (profiluppmätningar). Detta under förutsättning att byggnaden uppförs på exakt samma plats. Förutom att den arkeologiska insatsen blir begränsad kommer en

byggnad i hörnet Västra Kvarngatan/Folkungavägen innebära att gaturummet mot Västra Kvarngatan återställs vilket är av stor betydelse för stadsbilden. Ett viktigt påpekande i sammanhanget är också att ett torg i hörnet Västra Kvarngatan/Folkungavägen saknar historisk förankring (jfr hembygdföreningens yttrande angående planprogrammet).

I planförslaget ingår även att uppföra en ny byggnad utmed Bruksgränd. Eftersom varken några arkeologiska undersökningar eller provborrningar gjorts i detta område är kulturlagerförhållandena okända. Eftersom det endast rör sig om en mindre byggnad i ett plan (ca 100 m²) kan byggnaden grundläggas direkt på markytan med t ex torpargrund. Om planförslaget ligger fast kommer länsstyrelsen eventuellt att kräva kompletterande provborrningar.

Utredning om föroreningssituationen

Utredningen om föroreningssituationen, som gjorts inom ramen för förstudien, visar på föroreningar i kv Mejeriet både i djupa och ytliga lager. I utredningen konstateras att känsligheten för människor bedöms som mycket stor både idag och vid förändrad markanvändning i framtiden och därför måste förhållandena utredas ytterligare (delprojekt 3, Stjärne 2006).

Kvarteret Nyköpingsbruk

Kvarteret idag – planförslaget

I kvarteret har sedan 1600-talet bl a funnits mässingsbruk, pappersbruk och mekanisk verkstad. Kvarterets karaktär av bruksmiljö förstärktes av bruksherrgården från början av 1800-talet som låg intill Bruksgränd fram till 1960-talet. Kvarteret präglas idag av Storhusqvarn och f d energiverkets byggnader samt kultursatsningen Pelles Lusthus i den f d bultfabriken. Dessutom finns ett mindre bostadshus, Röda villan, vid Västra Kvarngatan. I övrigt består kvarteret av parkmark och parkeringsytor.

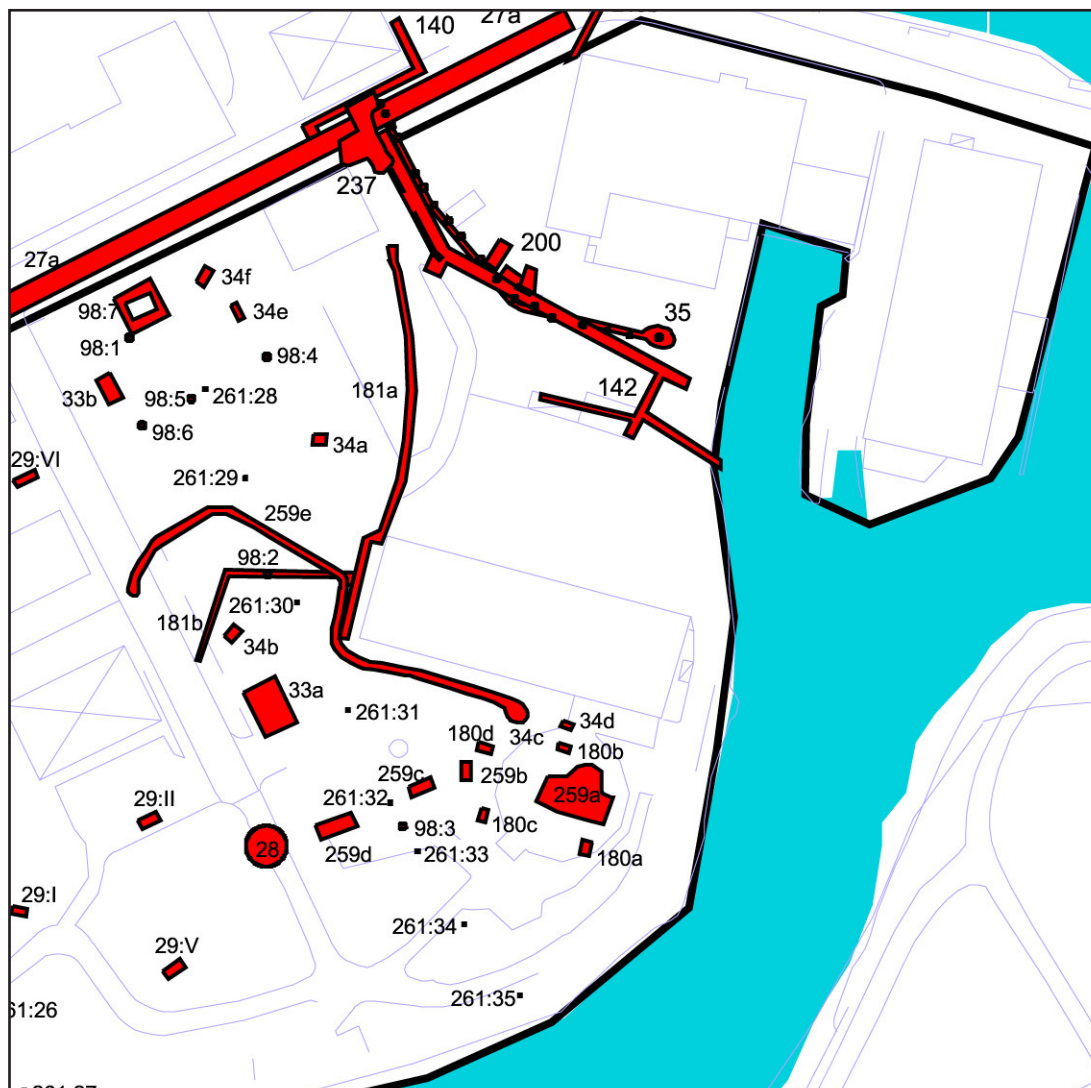
Den planerade nybyggnationen i kvarteret är begränsad. Förutom en utbyggnad av Pelles Lusthus kan Röda villan intill Västra Kvarngatan komma att få en ny granne som fyller ut luckan fram till Bruksgränd. Vid Bruksgränd planerar man att återskapa en del av Nyköpings mässingsbruk genom att frilägga resterna från en av mässingsugnarna och komplettera med överbyggnad som en ”rekonstruerad” hytta eller som ett litet glasat ”bruksmuseum”. Parken ges ytterligare liten utökning på bekostnad av parkeringsytor.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Sammanlagt 10 arkeologiska observationer har gjorts i kvarteret (SR 33a-b, SR 34 a-f, SR 35, SR 98:7, SR 142, SR 180 a-d, SR 181 a-b, SR 200, SR 237, SR 259 a-e, figur 14). Vid två olika tillfällen 1977 (SR 34 f) och 1986 (SR 98:7) har provgropar tagits upp i kvarterets nordvästra del intill Västra Kvarngatan. Vid båda tillfällena fick man avsluta arbetet 3,5-4,0 m under markytan innan man nått ner till den ursprungliga markytan på grund av rasrisk. För att ta reda på kulturlagrets tjocklek genomfördes, i den provgrop som grävdes 1986, en provborrning ner till den ursprungliga markytan (SR 98:1). Vid provborrningen framgick att kulturlagret fortsatte ytterligare 1,0 m under provschaktets botten och att det därunder vidtog ett 1,5 m tjockt lager med dy-sediment med växtdelar som tolkades vara avsatt i vatten. Av de sammanlagt 6-6,5 m som undersökningen omfattade utgörs 3,5 m av kulturlager. I det 2,5 m tjocka kulturlager, som var möjligt att dokumentera i plan, framkom fem bebyggelsenivåer, bl a flera plankgolv, kavelbroar och en stenläggning. Ytterligare provborrningar söder och öster om provgropen har visat att det funnits en större sänka med upp till 3,0-3,5 m tjocka kulturlager i kv Nyköpingsbruks nordvästra del (fig 6 och 9).

En rimlig tolkning av sänkan är att när ån var betydligt bredare och vattnet stod högre, gick det en liten vik in i denna del av kv Nyköpingsbruk (jfr fig 6). När vattennivån sjönk avsnördes viken och vattnet blev stående i sänkan. Troligtvis har man fyllt ut sänkan innan man började bebygga området, vilket enligt olika beräkningar bör ha skett tidigast under 1200-talet. Att kulturlagret är så välbevarat hänger samman med att fukten hållit sig kvar i sänkan.

När det gäller övrig arkeologisk dokumentation handlar det i första hand om uppgifter om kulturlager-

Figur 14 Kvarteret Mejeriet

Arkeologiska undersökningar i kv Nyköpingsbruk markerade med röda polygoner samt SR-nummer (stadsarkeologisk registernummer).

tjocklek (SR 35, SR 142, SR 181a, SR 237, SR 259 a). Dessa uppgifter är emellertid så motsägelsefulla att det inte går att dra några generella slutsatser om kulturlagertjockleken inom kvarteret. Det finns inte heller några uppgifter om medeltida bebyggelserester utöver det som nämnts ovan i sänkan i kvarterets nordvästra del. I ett schakt i kvarterets nordöstra del har en krukskärva daterad till 1200-talet påträffats (SR 142). Många markingrepp har inneburit att endast fyllnadsmassor från mässingsbruket berörts och i vissa fall har upp till 2 m tjocka fyllnadslager uppmätts (SR 180 a-d, SR 200). Vid några tillfällen har ugnar tillhörande det gamla mässingsbruket dokumenterats (SR 33 a-b, 259 a-e).

Kända urschaktningar

Av urschaktningskartan (figur 10) framgår vilka ytor som är helt eller delvis urschaktade i de områden som saknar kulturlager. Av kartan framgår att urschaktningar framför allt gjorts för källare i Gamla elverket i kvarterets nordöstra del och för källare i Röda villan vid Kvarngatan. I vilken omfattning de industriella verksamheterna, som ägt rum i kvarteret sedan 1600-talet, har påverkat fornlämningen är oklart. Ett påtagligt ingrepp måste dock den vattenkanal, som enligt äldre kartmaterial skär diagonalt genom kvarteret, ha utgjort. Med utgångspunkt från de urschaktningar vi känner till idag, finns stora sammanhängande områden med bevarade kulturlager inom kvarteret.

De kvarvarande kulturlagrens status

Vid två olika tillfällen har provborrningar med skruvborr genomförts i kvarteret, dels 1986 då 6 borrhål togs upp (SR 98 1-6) och dels inom ramen för förstudien då sammanlagt åtta provborrningar genomfördes (SR 261:28-35, delprojekt 1, Pettersson 2007). Liksom tidigare provundersökningar, visar provborrningarna att det finns välbevarade kraftiga kulturlager i kvarterets övre del – drygt 3 m. Centralt i kvarteret är kulturlagret tunt, från 0,7 till 1,4 m. Längre ner i slänten mot ån är kulturlagret mycket kraftigt, som mest 4,5 m. Speciellt för kvarteret är förekomsten av mycket kraftiga fyllnadslager, som innehåller tegel, kalkbruk och slagg, framför allt i den nedre delen av kvarteret där de kan uppgå till 3 m. I endast ett av de åtta borrhål som tagits upp i kvarteret har man konstaterat tegel i kulturlagrets botten ända ner till ursprunglig markyta. Borrprovet togs inom kvarterets högsta punkt mot insidan av sänkan. Förutom tegel i botten konstaterade man att kulturlagret var tunt (261:30). Att kulturlagret förefaller vara tunt i kvarterets centrala delar verkar vara ett genomgående drag i samtliga fyra kvarter.

Riktlinjer med hänsyn till fornlämningen

I planprogrammet redovisas en eventuell utbyggnad av Pelles Lusthus och eventuellt en ny byggnad utmed Västra Kvarngatan mellan Röda villan och Bruksgränd.

I området mellan Röda villan och Bruksgränd, från gatulinjen vid Västra Kvarngatan och ca 40 m söderut, finns upp till 3,5 m tjocka kulturlager. Med undantag för de två provgropar som grävts i området, förefaller området vara så gott som fritt från senare störningar. Dessutom finns kulturlager kvar under provgroparna eftersom inte någon av groparna grävdes ner till ursprunglig markyta. Mot bakgrund av kulturlagersituationen anser länsstyrelsen att kulturlagret i området ska bevaras. Ett bevarande av kulturlagren understryks inte minst av de extremt goda bevaringsförhållandena. För att ändå möjliggöra den planerade byggnationen i området föreslås byggnaden uppföras med så skonsam grundläggning för att så lite som möjligt skada/påverka underliggande kulturlager (jfr kv Åkroken och kv Mejeriet). Innan man beslutar om byggnation måste emellertid en geoteknisk undersökning genomföras i området.

Även när det gäller en eventuell utbyggnad av Pelles lusthus föreslås så skonsam grundläggning. En sådan grundläggningsmetod tillämpades år 1999 i samband med att den tidigare bultfabriken försågs med en tillbyggnad. I området har konstaterats upp till 2,0 m tjocka fyllnadslager som bland annat innehåller slagg. Under fyllnadslagren kan det finnas 1,5 till 2 m tjocka kulturlager enligt provborrningar i närheten. Förutom kraftiga lager av slagg och kulturlager som är värda att bevara bör olika typer av markgrepp undvikas på grund av att hälsofarliga föroreningar konstaterats i marken. Enligt den utredning som gjorts, inom ramen för förstudien angående föroreningssituationen inom planområdet (Stjärne 2006, delprojekt 3), finns mycket allvarliga föroreningar i kvarteret. Halterna av tungmetaller visar på nivåer som överstiger gällande riktvärden för den typ av markanvändning som råder på platsen både idag och för den som planeras. Förhöjda halter tungmetaller finns både i de djupare liggande lagren, men även i de ytliga jordlagren. En tidigare jordundersökning i samma kvarter visar att området klassats som högsta möjliga riskklass (klass 1) när det gäller risk för människors hälsa och miljö. I utredningen konstateras att känsligheten för människor bedöms som mycket stor både idag och vid förändrad markanvändning i framtiden. Inom ramen för den fortsatta planeringen måste därför förhållandena ytterligare utredas!

Sammanfattning och åtgärdsförslag

I förstudien har bl. a. kulturlagersituationen inom det aktuella planområdet analyserats med hjälp av fem olika delprojekt. Med denna analys som underlag har konkreta riktlinjer utarbetats för hur kulturlagren inom Kulturkvarteren ska hanteras inom ramen för det fortsatta planarbetet. Förstudien har lett fram till en djupare och mer nyanserad bild av kulturlagrens arkeologiska potential, omfattning och bevarandegrad inom planområdet än vad som fanns tidigare.

I förstudiens inledningsskede framstod det aktuella planområdet som ett sammanhängande område med välbevarade och kraftiga kulturlager, som i stort sett omfattade hela Nyköpings stads historia från tidig medeltid fram till idag. Framför allt har kulturlagren i kv Åkroken i olika sammanhang framhållits som ovanligt välbevarade med högt arkeologiskt informationsvärde som bör bevaras för framtiden (Broberg 1989 och 1993, Beronius Jörpeland & Nordström 2006).

Den här genomgången har gett en något annorlunda bild. Den rekonstruerade ursprungliga marktopografin tillsammans med det arkeologiska materialet antyder att endast de övre delarna av kv Åkroken och kv Verkstaden, dvs de delar som ligger närmast V Kvarngatan ingått i det äldsta bebyggelseområdet. En tidig bosättning inom planområdet i övrigt kan ha varit direkt olämplig på grund av att slänten ner mot ån ursprungligen varit alltför brant. Att man haft problem med slänten har bl a provborrningar visat genom förekomst av kraftiga lager av påfört större stenmaterial eller tegel i ett brett stråk längs med åkanten som använts för att stabilisera den branta sluttningen ner mot ån.

Hur det kraftiga kulturlagret ungefär 10 m innanför dagens åkant ska tolkas är inte självklart. En tolkning som framförts i rapporten är att kulturlagret innehåller rester av Nyköpings medeltida hamn med bryggor och bodar (Pettersson 2007 s 7). En annan tolkning kan vara att det rör sig om många års utfyllnader. Att man börjat slänga skräp och annan utfyllnad redan under tidig- och högmedeltid kan avsaknaden av tegel i kulturlagrets botten tala för.

Av planprogrammet framgår inte hur den planerade nybebyggelsen är tänkt att grundläggas. Med tanke på de förhållandevis goda förutsättningar som finns för ett långsiktigt bevarande av kulturlagren ska kulturlagren i möjligaste mån bevaras. I samtliga fall, med viss tvekan för kv Åkroken, föreslås därför någon form av skonsam grundläggning för att undvika ingrepp i fornlämningen. För att åstadkomma detta krävs en noggrann planering och antikvarisk kontroll under hela exploateringskedet. Eftersom planeringen än så länge är inne i ett så tidigt skede finns möjligheter att genom diskussioner komma fram till goda lösningar för samtliga parter.

Förutom den nybebyggelse som planeras kommer stora ytor att beröras av markplanering, stenläggningar, nergrävningar för stolpar, trädgropar samt olika typer av ledningsschakt. Särskilt trädgropar och ledningsschakt innebär markgrepp och bör i möjligaste mån läggas i fyllnadslager som på sina ställen är förhållandevis kraftigt. Det är viktigt att ha i åtanke att även om träd planteras i fyllnadslager har de lokalt en dränerande effekt även på omgivande kulturlager.

När detaljplaneringen görs är det också viktigt att alla ingrepp, även mindre ingrepp som ledningsdragningar och anslutningar, redovisas och att inga avsteg görs. Erfarenheter visar att byggprocessen är ett stort problem eftersom det ofta tas nya beslut av byggtreprenören på plats. Med god detaljplanering och antikvarisk kontroll under alla markarbeten kan konflikter i sådana fall undvikas.

Det enda område som eventuellt kan komma ifråga för en arkeologisk undersökning är området i kv Åkrokens nordvästra del. Om förhållandena i kv Åkroken, efter ytterligare analyser genom exempelvis provborrningar, visar sig vara sådana att länsstyrelsen tar beslut om en arkeologisk undersökning blir det första gången på 25 år som en större arkeologisk undersökning genomförs i Nyköping. För att maximera resultaten från en arkeologisk insats i planområdet bör undersökningen föregås av en bearbetning av det äldre arkeologiska materialet från de intilliggande kvarteren Rådhuset och Stallbacken. Med utgångspunkt från resultaten från en sådan bearbetning kan även arkeologiskt material från andra grävningar dras in i analysen och på så sätt ge historisk bakgrund till lagren i kv Åkroken.

Ett sätt att ytterligare komplettera det arkeologiska materialet är att tömma äldre igenfyllda schakt (källare, ledningsschakt etc.) i planområdet. Härigenom kan man med enkla medel göra en stratigrafisk dokumentation, som kan tillföra mycket kunskap om planområdets historia. Att öppna äldre schakt innebär också en möjlighet att säkra de intilliggande kulturlagrens långsiktiga bevarande genom att schaktväggarna kläs med bentonitlera. Det har nämligen visat sig att fuktigheten i kulturlagren framför allt rör sig horisontellt, vilket betyder att den fuktighet som kommer uppifrån i form av nederbörd är av mindre betydelse för att kulturlagren ska bibehålla sitt fuktiga tillstånd. Därför är det viktigt att t ex täppa till ledningsschakten i Behmbrogatan och övre delen av Slottsgatan som dränerar lagren ner mot ån. Överhuvudtaget måste djupa källarnedgrävningar undvikas eftersom de negativt kan påverka grundvattnennivån. Det är dock viktigt att påpeka att på grund av de kraftiga föroreningarna som konstaterats i kv Nyköpingsbruk bör alla typer av markingrepp undvikas i detta område.

Avslutningsvis bör framhållas att kommunens intention att markera att här ligger ”Nyköpings vagga” åtminstone delvis kan infrias med hjälp av de åtgärder som kommunen föreslår, som t ex att anlägga ett nytt torg på samma plats som det medeltida torget och att gator och torg beläggs med sten och ges belysning och utformningsdetaljer, som markerar att det rör sig om stadens centrum och äldsta delar. I Stallbacksgränds fond, i sydvästra hörnet av kv Åkroken planeras en port/paviljongbyggnad, som ska innehålla en koncentrerad information om ”Historien kring ån”. Även om det arkeologiska materialet har sina begränsningar har denna förstudie visat att vi idag vet en hel del om området, från den äldsta medeltiden fram till den förindustriella epoken under 1600- och 1700-talen. Om en arkeologisk undersökning kommer till stånd i kv Åkroken kan dessa kunskaper ytterligare fördjupas.

Riktlinjer i sammandrag

1. Kulturlagren i planområdet ska i görligaste mån bevaras.
2. Aktiva åtgärder för kulturlagrens långsiktiga bevarande ska vidtas.
3. För att göra detta krävs att alla schaktväggar i planområdet säkras, att djupa källarnedgrävningar undviks, att ytmässigt stora övertäckningar görs med material som tillåter dagvattnet att perkolera kulturlagren etc.
4. Vid detaljplanering av planområdet ska alla former av markingrepp redovisas.
5. Alla markarbeten ska göras under antikvarisk kontroll.
6. Alla avsteg från detaljplaneringen ska anmälas i god tid.
7. Förutsättningarna för ett bevarande i kv Åkrokens nordvästra del bör ytterligare utredas genom t ex provborrning. Om det beslutas att en arkeologisk undersökning ska genomföras i kvarteret bör denna föregås av bearbetning och analys av det äldre arkeologiska materialet från de intilliggande kvarteren Rådhuset och Stallbacken.
8. För att få en bra och heltäckande bild av Åkvarterens historia bör i görligaste mån äldre schakt (för källare, ledningar etc) tömmas och schaktväggarna dokumenteras.
9. På grund av de ohälsosamma föroreningarna i kv Nyköpingsbruk bör inte några markingrepp göras överhuvudtaget i detta kvarter.

Referenser

- Andersson, C.; Hållans, A-M. & Persson, B.1990. Biografen. Ett 1600-1700-talskvarter i Nyköping. Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm, rapport 1990:1. Stockholm.
- Beronius Jörpeland, L. & Nordström, A. 2006. Städernas kulturlager – värdering av ett hotat källmaterial. Exemplet Strängnäs och Nyköping. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt Rapport 2006:28 Värdering av Urbana kulturlager. Stockholm.
- Bjerking, S-E. 1981. Medeltidsstaden. Grundläggning för nya hus på kulturlager. R89:1981. Byggforskningsrådet. Stockholm.
1982. Bygga på kulturlager. Byggforskningsrådet 1982:79. Stockholm.
- Bjerking, S-E.; Damell, D. & Gustavsson, J-H. 1984. Bygga på kulturlager. Byggforskningsrådet. Rapport R79:1984. Stockholm.
- Blum, M. & Remstam, F. 2000. Sättningar i kulturjorden längs Stora gatan, Sigtuna. Examensarbete 00/3 Avd för Jord- och Bergmekanik, Inst för Anläggning och Miljö. KTH. Stockholm.
- Broberg, B. 1979. Rapport. Medeltidsstaden Nr 13. Nyköping. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Stockholm.
1989. Underlag för bevarandeprogram för medeltidsstäder. Riksantikvarieämbetet.
1993. Bevara kulturlager. META 1993:2, s. 13-24.
- Gardelin, G. 2002. Nedbrytning av urbana kulturlager. En översiktlig sammanställning av erfarenheter och kunskapsläge. Bygga på kulturlager – seminarium om behov av forskning och utveckling för att bevara urbana kulturlager i städerna, 6 juni 2002. Riksantikvarieämbetet (otryckt).
2005. Att bygga i medeltida städer. En utvärdering av alternativa grundläggningsmetoder i Skåne. Länsstyrelsen i Skåne län.
- Gardelin, G. m fl (manus). Städernas kulturlager. En värdering av ett hotat källmaterial. Kulturen, Lund.
- Håkansson, H. 2006. Översiktligt PM Geoteknik. Kv Åkroken m.fl i centrala Nyköping, Nyköpings kommun. Bjerking AB Uppsala. Delrapport 2.
- Johansson Hervén, C. 2002. Bevarande genom alternativ grundläggning – en handläggares reflektioner. Bygga på kulturlager – seminarium om behov av forskning och utveckling för att bevara urbana kulturlager i städerna, 6 juni 2002. Riksantikvarieämbetet (otryckt).
- Ljung, J-Å. 2002. Nedbrytning av kulturlager – exemplet Nyköping. Riksantikvarieämbetet UV Mitt
- Nordin, J. 2007 Genomgång av forskningsläget. Delrapport 5.
- Pettersson, B. 2004. Stadsarkeologiskt register (förstudie). RAÄ 231, Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Sörmlands museum Arkeologiska meddelanden 2004:05.
2007. Arkivrapport. Förenklad rapport rörande arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk, fornlämning Nyköping 231:1, Nickolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Reviderad 2007-05-16. Delrapport 1.
- Samrådshandling planprogram kulturkvarteren vid ån. Dnr Bob 05/1. Nyköpings kommun.
- Stjärne,A. 2006. MIFO-Fas 2 undersökning. Kulturkvarteren Nyköpings kommun. Länsstyrelsen Södermanlands län Delrapport 3.
- Trinks, I. & Larsson, L-I. 2006. Ground Penetrating Radar survey för Archaeological Prospection in Nyköping 2006. Methodology, data acquisition, results, interpretation. Rikantikvarieämbetet UV Teknik. Delrapport 4.
- Turesson, S. 2007. Utredning om skredrisk genom SWECO. E-post 2007-06-09. Delrapport 2
- Wikström, A. 2005. Sigtuna Stads-GIS. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum nr 23. Sigtuna.

Sammanfattning av de olika delprojekten och deras resultat

Delprojekt I

Pettersson, B 2007. Arkivrapport. Förenklad rapport rörande arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk, fornlämning Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Reviderad 2007-05-16

Delprojektet har innefattat kart- och arkivstudie, genomgång av tidigare arkeologiska undersökningar samt provborrning med skruvborr där innehållet i de upptagna skruvborrarna dokumenterats.

Följande moment har genomförts inom ramen för delprojektet;

- att utreda urschaktningsgrad utifrån äldre kartor och ritningar samt besiktning av planområdet avseende befintliga byggnader med källare.
- att sammanställa uppgifter från äldre arkeologiska undersökningar avseende uppgifter om kulturlagrens omfattning och kvalitet.
- att kontrollera markförhållanden avseende ursprunglig marktopografi och geologiska förhållanden samt kulturlagrens tjocklek, sammansättning och kvalitet med skruvborrprover.

Kart- och arkivstudier

Kart- och arkivstudien omfattade en genomgång av sex äldre stadskartor från 1600-1800-talen. Syftet var att spåra utbredningen av äldre numera rivna byggnader eller andra större anläggningar för att få information om eventuella förekomster av under mark liggande sten- och tegelmurar, källare, urschaktade ytor och andra fasta konstruktioner.

På äldsta kartan från 1600-talets mitt finns både den äldre stadsplanen som försvann i samband med stadsplaneregleringen och den nya som i stora drag sammanfaller med dagens. Kartan visar inom planområdet ett oregelbundet gatusystem med kvartersindelning, torg samt läget för två större byggnader. En stor del av kv Åkroken omfattas av Rådhusorget, med ett rådhus längs den nordöstra sidan av torget (kvarteret). I den östra delen av kv Nyköpingsbruk finns en stor byggnad på samma plats som senare Storhuskvarn som uppfördes år 1810. Rådhuset i kv Åkroken och Storhuskvarn i kv Nyköpingsbruk tycks vara de enda stenbyggnaderna inom det aktuella planområdet. Av kartor från 1674 och 1797, som endast omfattar kv Mejeriet och kv Nyköpingsbruk, framgår att det inom dessa kvarter funnits ett 30-tal större och mindre industribyggnader som framför allt legat utmed kvarterens yttre kanter, de flesta uppförda i trä. Från slutet av 1800-talet finns kartor som täcker hela planområdet. På kartorna kan man se en tät bebyggelse framför allt i kv Åkroken, som även genomkorsas av den numera försvunna Rådhusgränd. Husen är nu i större utsträckning uppförda i sten eller tegel. Denna 1800-talsbebyggelse är idag till stora delar riven, en del finns dock kvar i kv Verkstaden. På kartan från 1888 syns tydligt den vattenkanal som löpte från det nordöstra hörnet av kv Nyköpingsbruk mot sydväst fram till Folkungabron, där den korsade ån och fortsatte mot kvarteret Kompaniet. Syftet med kanalen har varit att förse småindustrier med vattenkraft.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Syftet med genomgången var att sammanställa och analysera uppgifter om de tidigare påträffade kulturlagrens omfattning och kvalitet som ett komplement till skruvborrprovets resultat. Genomgången har innefattat 23 arkeologiska undersökningar fördelade på 67 schakt eller borrhov (borrproverna

inkluderar även de som genomförts inom ramen för förstudien). Inom det aktuella planområdet har arkeologiska undersökningar utförts i den nordöstra delen av kv Åkroken, några få i kv Verkstaden, spridda små i kv Mejeriet, samt ett flertal i kv Nyköpingsbruk. Dessutom har arkeologisk dokumentation gjorts i samband med ledningsdragningar i Västra Kvarngatan. De flesta undersökningar har således genomförts i nordöstra delen av kv Åkroken och i den norra delen av kv Nyköpingsbruk vilket innebär att dessa ytor är de bäst kända när det gäller kulturlagrens omfattning, kvalitet och tidsinnehåll.

Tidigare schaktade ytor

Med utgångspunkt från den urschaktningskarta som sammanställdes i samband med projektet Medeltidsstaden, 1979 har en ny reviderad urschaktningskarta tagits fram. Underlaget för den reviderade kartan har varit äldre kartor, en nybesiktning av området angående hus med källare, arkeologiskt undersökta ytor, platser där man vid arkeologiska undersökningar och i skruvborrprover dokumenterat kulturlager innehållande tegel i de understa lagren samt resultat från markradarundersökningar. Resultatet blev en något annorlunda bild jämfört med den tidigare urschaktningskartan. Man kunde konstatera att det inte finns något tydligt samband mellan markerade stenhus på 1888 års karta och förekomsten av samtida källare

Provbörning med skruvborr

Som ett led i att besvara frågorna om markförhållanden, marktopografi, geologiska förhållanden, kulturlagrens tjocklek, sammansättning och kvalitet utfördes en serie om 35 stycken skruvborrprover från dagens markyta ner till ursprunglig markyta inom planområdet. Detta gjordes parallellt med kommunens geoteknik- och miljöprovtagning. Placeringen av borrproverna gjordes med utgångspunkt från öppna ytor och där man saknade information om kulturlagrets omfattning, kvalitet och tidsinnehåll.

Med utgångspunkt från tidigare arkeologiska undersökningar och de nu genomförda provbörningarna har det varit möjligt att framställa ett antal kartor. Kartorna visar ursprunglig marktopografi, dagens marktopografi, kulturlagrens tjocklek, medeltida strandlinje, samt område med spår efter timmer. Den sterila markytan utgörs, med få undantag, av silt och/eller fin sand. De ovanliggande lagren kan grovt delas in i tre delar. Underst välbevarade feta och fuktiga kulturlager med träflis utan tegel, vilka tolkas som intakta tidig- och högmedeltida kulturlager. Ovanpå detta förekommer torrare lager med inslag av framför allt tegelflis och sand eller grus som tolkas som senmedeltida och nyare tids kulturlager. De översta lagren utgörs av asfalt, lösa massor med sand eller grus samt kraftigt omrörda och uppblandade kulturlager.

Med utgångspunkt från den ursprungliga topografin och korrigering för strandlinjeförskjutning, så bör Nyköpingsån ha varit betydligt bredare nedanför fallet vid Fors vid medeltidens början. Åns bredd i detta parti har ungefärligt beräknats till 50–80 meter vid 1100-talet, där strandlinjen bedöms ha gått längs kurvan 2,5 m över havet.

Med utgångspunkt från tidigare arkeologiska undersökningar samt den aktuella provbörningen har en karta sammanställts som visar kulturlagertjockleken inom planområdet. Av kartan framgår att de kraftigaste lagren ligger i ett brett stråk längs åkanten och delvis ute i det dåtida vattnet samt inom en yta med mycket djupa lager i den nordvästra delen av kv Nyköpingsbruk, där lagrens tjocklek varierar mellan 2–5 m. I det senare fallet sammanfaller området med en svacka. Inom övriga ytor i kvarterets norra delar begränsar sig kulturlagrens tjocklek till 0,5–2 m.

Inom ett ca 20 meter brett stråk längs ån ungefär 10 meter från dagens åkant finns de bäst bevarade lagren med gödsel, träflis och rester efter träkonstruktioner. Denna del av planområdet bedöms täcka en stor del av Nyköpings medeltida hamnområde. Här kan rester efter bryggor, bodar samt skeppsvrak från 1100-talet och framåt dölja sig. Lagrens tjocklek varierar inom denna yta mellan 1–4 m.

Vid skruvborrningarna iakttogs att kulturlagren inte var omrörda eller skadade i någon större utsträckning. Man bör av detta kunna dra slutsatsen att senare tiders byggnader till väldigt liten del haft källare. Däremot har provborrningarna visat att det finns kraftiga lager av påfört större stenmaterial eller tegel i ett brett stråk längs med åkanten i samtliga fyra kvarter, som antas ha stabiliserat den brant sluttande stranden ner mot ån.

Borrprover tagna intill tidigare arkeologiska undersökningar visar att det inte varit möjligt att belägga någon tydlig nedbrytning eller annan förändring.

Delprojekt 2

Håkansson, H. 2006. Översiktligt PM Geoteknik. Kv Åkroken m.fl. i centrala Nyköping; Nyköpings kommun. Bjerking AB Uppsala

Uppdraget med den geotekniska undersökningen var att utföra provtagning med avseende på arkeologi och miljö samt ta fram underlag för stabilitetsberäkningar utmed Nyköpingsån. Vidare har förutsättningarna för grundläggning av bostadshus översiktligt kontrollerats på ett par platser inom planområdet. De geotekniska undersökningarna samordnades både med den arkeologiska provtagningen och provtagningen för miljöanalys.

Markförhållanden

I utförda sonderingspunkter varierar markytan mellan +2,6 och +10,6. Marken är högst belägen utmed Västra Kvarngatan för att luta i sydöstlig riktning ner mot Nyköpingsån.

Undergrunden utgörs överst av upp till ca 5 m fyllning ovan 1-8,5 m kohesionsjord som mot djupet förefaller innehålla en ökande andel friktionsjord. Ställvis har även gytta noterats i fyllningens underkant. Djupare ner underlagras kohesionsjorden/friktionsjorden av berg.

Fyllningen utgörs överst av grus, sand och/eller mulljord, ställvis med inslag av tegelrester. Djupare ner övergår fyllningen till att utgöras av kulturjord, d v s mulljord, rester av tegel, virke och slagg. Förekommande kohesionsjord utgörs av silt vars mäktighet är generellt störst i anslutning till Nyköpingsån. Förekommande friktionsjord utgörs av sand, mestadels finsand.

Grundvatten, ytvatten

I samband med tidigare mätningar inom kv Nyköpingsbruk har grundvattnets trycknivå noterats variera mellan +0,18 och +1,25. Ytvatten från asfaltsytor avbördas idag via befintligt dagvattenssystem. För övriga ytor sjunker ytvattnet normalt ner i mulljord och fyllning. Vid överskott sker naturlig ytaavrinning ner mot Nyköpingsån

Miljö

Ett flertal prover togs för miljöanalys som överlämnades till Länsstyrelsens miljöenhet (se vidare delprojekt 3).

Sättningar

Den primära undergrunden inom området utgörs i huvudsak av silt med inslag av sand. Generellt uppvisar undergrunden ringa sättningsbenägenhet och tål normal belastning från byggnader i 1-2 plan utan att oacceptabla sättningar förväntas uppkomma. Däremot kan oacceptabla sättningar uppträda i den okvalificerade fyllningen vid belastning, d v s i befintliga kulturlager som en gång i tiden lagts ut utan krav på vare sig innehåll eller komprimering.

Grundläggning

I nordvästra hörnet av kv Åkroken planeras tre nya byggnader i 2½ plan. Även i det nordvästra hörnet av kvarteret Mejeriet planeras för en ny byggnad i 2 ½ plan. Eftersom inget av husen i dagsläget är slutligt bestämt i plan och höjd redovisas därför endast översiktligt förutsättningarna för grund-

läggningen. I båda fallen föreslås grundläggning utföras med den s k ”Bjerkingsmetoden”, vilket innebär att byggnaderna grundläggs på pålar som installeras genom förinstallerade foderrör. Detta för att i så liten utsträckning som möjligt skada/påverka underliggande kulturlager. Alternativt bedöms byggnaderna kunna grundläggas direkt i mark på hel kantförstyvad platta efter att förekommande fyllning schaktats bort och ersatts med för ändamålet lämpligt material. Detta förutsätter dock att mindre differenssättningar inom respektive husläge kan accepteras och att kulturlagren grävs ur och dokumenteras.

Enklare okvalificerade byggnader såsom paviljonger, eventuella carportar eller liknande bedöms kunna grundläggas direkt i mark på plintar och/eller sulor utan vidare undersökning.

Schakt, stabilitet

Vid våt väderlek eller vattenmättade förhållanden kan jorden på grund av sitt siltinnehåll er hålla flytjordsegenskaper i slänter. I anslutning till kv Åkroken ska stabiliteten kontrolleras ner mot Nyköpingsån. Enligt rapporten kommer stabilitetskontrollen att utföras av SWECO.

Utredning om skredrisk

Turesson, S. 2007. E-post 2007-06-09.

I Bjerkings AB uppdrag ingick att ta fram underlag för stabilitetsberäkningar utmed Nyköpingsån. Detta underlag skulle därefter överlämnas till SWECO som i sin tur skulle utreda stabiliteten ner mot Nyköpingsån. SWECO har fått Bjerkingens utredning och har gått igenom underlaget och utifrån det bedömt vilka kompletteringar som behövs för en stabilitetsutredning. I kv Åkrokens sydvästra hörn upptogs två borrhål av SWECO (2006-10-20). Grundvattenrör och porttrycksrör sattes i borrhålen. Inga materialprov togs upp ur hålen. Därefter avbröts utredningen. Hittills utförda fältarbeten har redovisats i en rapport med tillhörande ritningar; SWECO, 218 0245 000, 2006-10-20.

Enligt tidigare geotekniska undersökningar utförda i Nyköping (1962-2006), vet man att den ursprungliga jorden består av lerskiktad silt eller siltskiktad lera. Detta gäller i allmänhet även för resten av Nyköpingsåns dalgång. Faktorer som kan påverka skredrisk i mark med lerskiktad silt eller siltskiktad lera är: höga por-/grundvattentryck, brant sluttning och en ytterkurva i en å.

SWECO vill dock inte uttala sig om hur stor skredrisken är inom området, med hänvisning till att utredningen inte är avslutad.

Enligt Plan- och bygglagen måste en stabilitetsutredning för området utföras.

Delprojekt 3

Stjärne, A. 2006. MIFO-Fas 2 undersökning Kulturkvarteren Nyköpings kommun. Länsstyrelsen Södermanlands län

En MIFO-fas 2 undersökning har utförts inom planområdet. Syftet med undersökningen var att avgöra om förekomst av eventuella föroreningar utgör någon risk för människors hälsa och miljö. Utredningen visar på mycket allvarliga föroreningar i framför allt den östra delen av området och då främst kv Nyköpingsbruk. Halterna av tungmetaller visar på nivåer som överstiger gällande riktvärden för den typ av markanvändning som råder på platsen både idag och för den planerade. Förhöjda halter tungmetaller finns både i de djupare liggande lagren, men även i de ytliga jordlagren. Även i de västliga delarna av området, i kv Åkroken och kv Mejeriet påträffades föroreningar både i djupa och ytliga lager. Spridningsrisken för föroreningarna till grund och ytvatten anses som mycket stora. Människor som ska vistas i området kommer att exponeras för föroreningarna. En tidigare gjord undersökning i kv Nyköpingsbruk visar att området klassats som högsta möjliga riskklass (klass 1) vad gäller risk för människors hälsa och miljö.

Spridning av föroreningar till ytvattendrag eller grundvattenflöde kan ske genom att äldre avloppsledningar mynnar ut direkt i ett vattendrag. Även om de inte är i bruk kan de fungera som dränering av den förorenade marken. Grundvattenytan kan variera upp till en meter inom området när vattenståndet förändras i Nyköpingsån. Kontinuerlig spridning av föroreningar till Nyköpingsån kan därför inte uteslutas..

Då en allvarlig förorening är konstaterad vid Nyköpingsbruk är nästa steg att försöka avgränsa föroreningen i en s k Huvudstudie. Huvudstudien innehåller detaljerade undersökningar, fördjupad riskbedömning, åtgärdsutredning och riskvärdering.

Delprojekt 4

Trinks, I. & Larsson, L-I. Ground Penetrating Radar survey för Archaeological Prosepection in Nyköping 2006. Methodology, data acquisition, results, interpretation. Riksantikvarieämbetet, UV Teknik

Delar av två kvarter undersöktes, kv Åkroken övre och nedre delen och kv Mejeriet, övre och nedre delen. Syftet med undersökningen var att söka stadsgårdsstruktur och hamnkonstruktioner genom georadarteknik.

Område Mejeriet, nedre delen. I mätdata från området syns tydligt spår efter rör -eller elledningar samt i nordväst spåren av en grävd vattenkanal (jfr äldre karta). I norra delen fanns eventuellt spår av en brunn eller kulvert från 0.60 ner till 2,00 meter djup från historisk/modern tid. I den centrala delen av mätområdet finns eventuellt spår av två rektangulära byggnader, som på grund av djupet 1,5-2 m och avvikande orientering i förhållande till dagens stadsplan kan tillhöra en äldre fas i stadens historia. På grund av avsaknad av strukturer och anomalier ger området intryck av att vara omrört i alla fall ner till 1,5 m djup. Mätdata upphörde vid 2,30 meters djup, vilket tolkats som att kulturlagren upphör vid denna nivå även om strukturer kan finnas i leran.

Område Mejeriet, övre delen. I mätresultatet syns tydligt ett flertal rör- eller elledningar. I områdets södra del syns spår av två yngre byggnader. Området domineras av spåren av en större byggnad i kvarterets nordvästra hörn. Grundmurarna från byggnaden kan följas från ca 0,5 m djup ner till 3 meters djup. Sammantaget ger området intryck av att vara hårt urschaktat på grund av framför allt byggnaden med källare. Även om mätningarna inte kunnat påvisa några strukturer kan östra delen av området innehålla bevarade kulturlager.

Åkroken, övre delen. I området finns tydliga spår av rör - och elledningar. Från 0,5 m djup ner till ca 2 m syns spår av flera byggnader med källare, som nästan samtliga är direkt identifierbara på 1888 års stadskarta särskilt längs Västra Kvarngatan. Tydligt syns också den tidigare Rådhusgränden. Sammantaget gör man den bedömningen att stora delar av området är urschaktat även om man inte utesluter att det kan finnas kulturlager kvar mellan och under byggnaderna.

Kvarteret Åkroken, nedre delen. Detta område förefaller vara relativt orört av sena historiska och moderna aktiviteter med undantag för rör- och elledningar. En orsak till detta kan vara att området är nerschaktat på grund av parkeringsplatsen och därför har senare tiders spår försvunnit. De strukturer som framkom har en annan orientering än dagens gatunät och kan närmast jämföras med det äldre gatusystemet före 1665. Strukturerna kan följas från ca 1 meters djup ner till ett djup av ca 2,20 meter vilket indikerar bebyggelse från 1600-tal eller äldre. Kulturlagren verkar fortsätta ned till 2,20-2,30 meter och följs därefter av lera. Inget utesluter emellertid att det inte finns strukturer i leran.

Delprojekt 5

Nordin, J. 2007 Genomgång av forskningsläget

Syftet med denna rapport är enligt Länsstyrelsen beslut ”att med utgångspunkt från befintlig kunskap om staden och aktuella teorier formulera relevanta frågeställningar inför en eventuellt kommande arkeologisk undersökning.” Frågeställningarna är: Vem, eller vilka låg bakom uppkomsten av staden Nyköping? Vilka krafter har präglat den tidigmedeltida, den hög- och senmedeltida, samt den tidigmoderna staden? Vilka aktörer och aktörskollektiv kan studeras i det arkeologiska materialet? I vilka arkeologiska och kulturhistoriska sammanhang bör man se den medeltida och tidigmoderna staden Nyköping?

Rapporten består av två delar. I den första avdelningen redogör författaren för den stadsarkeologiska bakgrunden, de topografiska förutsättningarna samt tidigare arkeologiska iakttagelser i såväl staden som omlandet. Undersökningsområdet studeras både i det regionala och lokala perspektivet. I denna del finns också en diskussion kring vilka aktörerna är i den medeltida staden. I den andra delen tar författaren upp ett antal problemområden och presenterar ett antal konkreta förslag, en undersökningsplan för hur en framtida arkeologisk och kulturhistorisk undersökning bör genomföras inom de berörda kvarteren.

Rapporten bygger uteslutande på sekundärlitteratur. Fältarbeten eller arkivstudier har i princip inte varit möjliga att göra inom ramen för det här arbetet.

Som en bakgrund diskuterar författaren; stadens lokaliseringen och namnet Nyköping, kastalen i Kilaåns dalgång, Nyköpingshus, Nyköping i de skriftliga källorna, den kyrkliga topografin och Stads-lagen och lagen i staden.

Det äldsta skriftliga omnämmandet av Nyköping härrör från år 1250, då drottning Kristina (Sunesdotter), änka efter kung Erik Eriksson (läspe och halte), skänkte allt sitt gods i Nyköping till Gudhems kloster. I samma brev testamenterades för övrigt hela Söderköping till systemen Benedikta. Tre år senare bytte Birger Jarl tillbaks marken i Nyköping.

I kapitlet Stadens ålder och kronologi tas också det arkeologiska materialet in i bilden. De arkeologiska ingreppen är förvisso många, men de stora mera heltäckande undersökningarna är desto färre och de som berör hela medeltiden genomfördes för 30-40 år sedan: i kv Rådhuset 1963-64 och 1966 samt kv Stallbacken 1972-73. Dessa grävningar är de som gett de mest spännande och rika fynden från medeltiden. Här finns omfattande hantverksspår, bebyggelserester, lämningar av gator och brunnar. Tyvärr är mycket litet av detta stora och viktiga material bearbetat.

Till de intressantaste resultaten av den forskning, som trots allt gjorts under de senaste decennierna, hör att det varit möjligt att arkeologiskt lokalisera och avgränsa ett tidigmedeltida Nyköping före de skriftliga källorna, kanske med en början i 1000-talet men framförallt från och med 1100-talet (Nordeman & Douglas 1987, Pettersson 2004). Det återstår dock att närmare klarlägga bosättnings karaktär och struktur.

Från 1200-talet är myntslagning och järnframställning kända verksamheter i Nyköping. Bland annat har ett myntpräglingsunderlag med texten AROS (åmynning) från 1200-talets mitt påträffats i kv Rådhuset. Från år 1285 finns ett skriftligt omnämmande av ett mynthus i Nyköping, vilket ger en fingervisning om platsens betydelse i medeltidens Sverige.

Stora slaggförekomster tyder på att en omfattande smidesverksamhet ägt rum i Nyköping. Förekomsten av en medeltida metallframställning i Nyköping är speciellt intressant mot bakgrund av den väl dokumenterade industriella verksamhet som senare ägt rum i den östra delen av Åkvarteren.

En annan industriell verksamhet som präglat årummet är kvarndriften, som även den har rötter i medeltiden.

Efter att ha skisserat huvuddragen i den svenska stadsarkeologin, Nyköpings historia och arkeologiska förutsättningar skisserar författaren några viktiga problemområden som bör prioriteras i samband med en eventuell arkeologisk undersökning i Åkvarteren: Staden och stadsbornas förhållande till Nyköpingshus, De glömda människorna i staden de som kom utifrån ”främlingarna”, De fattiga och egendomslösa och När världen kom till Nyköping under 1500- och 1600-talet då en ny tid bryter in. Författaren lägger också ut linjerna för hur en framtida arkeologisk undersökning i Åkvarteren ska genomföras.

I slutordet fastläs att ”Nyköping är en komplex miljö precis som så många andra medeltida städer av 1200-talskaraktär. Städerna förefaller ofta vara äldre med en tydlig protourban verksamhet och bebyggelse på platsen under slutet av vikingatiden. När Nyköping sedan dyker upp i de skriftliga källorna har urbaniseringen redan gått långt och staden var redan utbyggd. Här förefaller ett privat gods och aktörer i 1100- och 1200-talets aristokrati ha varit centrala för formandet av den urbana processen. Under tiden fram till och med 1200-talets slut är det möjligt att Nyköping varit en privat stad, ägd och kontrollerad av någon av sin tids rika ätter.”

Rapporter utgivna under 2007

Nr	Titel	Ansvarig utgivare
1	Rikshintresset Oxelösunds Hamn	Torbjörg Sekse
2	Fiskrekrytering och undervattensvegetation. En fortsatt studie av grunda havsvikar i Södermanlands län, sommaren 2006	Birgitta Andersson
3	Plan för fiske och fiskevården i Södermanlands län avseende perioden 2007 – 2010.	Sten Nilsson
4	Kartering av mjukbottenfauna i Södermanlands läns kustområde 2006 En bedömning av tillståndet	Sofi Nordfeldt
5	Förvaltningsplan för stora rovdjur i Södermanlands län 2007-2011	Per Folkesson
6	Bottenfauna i Södermanlands län 2006. Biologisk uppföljning i försurade och kalkade vatten	Ingemar Brunell
7	Utterinventering i Södermanlands län 2005	Karl Ingvarsson
8	Storskarv i Mälaren Ett samarbete mellan länsstyrelserna i Stockholms-, Södermanlands-, Västmanlands och Uppsalas län	
9	Stora bin på stora blomster. En bevarandeinventering av stortapetserarbi och dess parasitiska kägelbin storkägelbi och thomson-kägelbi i Sverige 2006.	Håkan Lundberg

Länsstyrelsen

611 86 Nyköping

Tfn växeln: 0155-26 40 00

E-post: lansstyrelsen@d.lst.se

Ansvarig utgivare

Agneta Åkerlund

År 2007

Nr 10